Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi • Cilt-Sayı 50 • Haziran 2016 • ISSN 1302-4973 • ss. 71-135
DOI 10.15370/maruifd.238465

Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri

Doç. Dr. Ahmet KARATAŞ*

Öz: Osmanlı'nın son devir âlimlerinden olan Mehmed Kemâleddin Efendi, Harput'un asırlarca ulemâ ve müftü yetiştiren İmâmzâde/ Efendigil âilesinin dinî eserler yazan son ferdidir. O da dedeleri gibi uzun yıllar hem müderrislik hem de müftülük yapmıştır. Harput'ta "Müftü Kemâl Efendi" olarak anılan Mehmed Kemâleddin Efendi'nin dinî, ahlâkî ve tasavvufî mensur eserlerinin yanında bir kısmı çeşitli yazma mecmualarda dağınık hâlde bulunan, bir kısmı da devrin gazetelerinde neşredilen şiirleri mevcuttur. Kemâleddin Efendi 1926'da El'aziz müftüsüyken evinde hilâfetin kaldırılmasını, şapka takmak başta olmak üzere inkılâpları ve "hükûmet-i milliyye"yi tenkid eden evrâk tespit edilmesi üzerine Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp Samsun'a sürgün edilince şiirlerini bir araya getirme imkânı bulamamış, bunların bir kısmı o hengâmede zâyi olmuştur. Kemâleddin Efendi'nin tutuklanıp yargılanmasına, azil ve sürgüne mahkûm edilmesine sebep olan "te'sîri hâvî" gazeli başta olmak üzere gün yüzüne çıkmamış şiirleri tarafımızdan tespit edilmiş, gazetelerde neşredilenlerle birlikte belli bir tasnifle ve gerekli yerlerde çeşitli açıklamalar ilâve edilerek bu makale vâsıtasıyla ilim âleminin istifâdesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Harput, El'aziz, Müftü Kemâleddin Harputî, şiir, Şark İstiklâl Mahkemesi.

Kemaleddin Harputi's Poems

Abstract: Mehmed Kemâleddin Efendi, one of the last scholars in the Ottoman Empire, is the last person of İmamzade/Efendigil family, which brought up muftis and scholars. He was a writer of religious books. Like his ancestors before him, he was mufti and mudarris. He was called "Mufti Kemal Efendi" in Harput. He has religious, ethical and sufi prosaic books. In addition, he has written poems that have been published in manuscript documents and in some newspapers. When he was mufti of El'aziz in 1926, Kemaleddin Efendi was convicted in The Eastern Courts of Independence (Şark İstiklal Court) and exiled to Samsun after papers of his containing criticism regarding revolutionary movements which abolished the Caliphate System and made hats an obligatory item in one's attire were found. Because of this, he was not able to collect his poems and some of his poems were gone to waste. I came upon his lyric poem, which is the culprit to his exile. I also came upon some of his poems which have never been found anywhere, and added to them poems which were published in newspapers. In addition, I added explanations to some parts.

Key Words: Harput, El'aziz, Mufti Kemâleddin Harputî, poem, The Eastern Courts of Independence.

* Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
E-posta: karatasahmed@gmail.com
Makaleyi baştan sona büyük bir ihtimâmla okuyup değerlendirme lutfunda bulunan muhterem hocam Prof. Dr. Mustafa Tahralı'ya ve azîz dostum, kıymetli meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Kenan Özçelik'e şükrân ve minnet boçluyum.

Mehmed Kemâleddin Efendi (v. 1354/1936) Ma'mûretü'l-azîz (El'azîz/Elazığ)'in Osmanlı'daki son, Cumhuriyet'teki ilk müftüsü olup kuşaktan kuşağa intikāl eden bir ilim silsilesinin dinî eserler veren son halkasıdır. Babasının yanında aldığı güçlü bir medrese eğitiminden sonra El'aziz'in çeşitli mekteplerinde muallimlik, Harput Kâmil Paşa Medresesi ve Dârü'l-hilâfeti'l-'aliyye'de müderrislik, Harput İmam Hatip Mektebi'nde hocalık yapmıştır. El'azîz Vilâyet müftülüğü ise 1916-1926 yılları arasına rastlar. Kemâleddin Efendi aşağıda anlatacağımız hususlar yüzünden Şark İstiklâl Mahkeme'sinin kararı ile önce tutuklanmış, sonra yargılanarak 4 Eylül 1926'da müftülükten azledilmiş ve Samsun'a sürgüne gönderilmiştir. 2 yıl kadar süren yıpratıcı sürgün devresinden sonra Harput'a dönen Kemâleddin Efendi uzlete çekilmek zorunda kalmış, yakalandığı mesâne kanseri sebebiyle de 2 Şubat 1936'da 70 yaşındayken vefât etmiş ve Harput'taki âile mezarlığına defnedilmiştir.[1]

Kemâleddin Efendi, dedeleri ve babası gibi kuvvetli bir âlim, iyi bir müderris ve san'at kaygısı taşımayan bir edîptir. Dedesi "*Kasîde-i Bürde* Şârihi" olarak bilinen Harput Müftüsü Ömer Naîmî Efendi (v. 1299/1882) ve babası büyük âlim, müderris Abdülhamîd Hamdî Efendi (v. 1320/1902) gibi kendisi de zaman zaman çeşitli manzûmeler yazmış, bazı şiirleri döneminin mecmualarında yayımlanmıştır.[2] Mensûr eserleri arasında *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir, el-Mülemma' Şerhu'n-na'ti'l-murassa' bi'l-mücennesi'l-müsecca', Hadîs-i Erbaîn, Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkīki't-tebe'iyyeti beyne'l-'ilmi ve'l-ma'lûm, Kasîde-i Tantarâniyye, Kasîde-i Ferîde, Makāme-i Sûfiyye ve Levâmi-i Câmî* tercümelerini sayabiliriz.

Kemâleddin Efendi'nin Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne intikāl eden kütüphânesindeki kitaplarını incelediğimizde onun bazı eserlerin sayfa kenarları ve boş varaklara çeşitli şâirlere âit yüzlerce Türkçe, Arapça, Farsça şiirler yazdığını gördük. Eserlerinin büyük bir kısmının çeşitli manzûmelerin tercümesi ve şerhinden ibâret olması onun şiire olan merakını göstermesi bakımından mühimdir. Kemâleddin Efendi'nin şiire merâkı bunlardan ibâret kalmamış, zaman zaman başta târih manzûmeleri olmak üzere nazîreler, tahmisler, kıt'alar, kasîde ve gazeller yazmıştır. Ancak bunları bir araya getirme fırsatı bulamamış, İbnülemîn merhûmun ifadelerine göre Samsun'a sürgüne gönderilme karmaşasında şiirlerinin çoğu zâyi olmuştur.[3]

Kemâleddin Efendi beyitler ve kıt'alarla dolu mecmualarda kendi şiirlerinin altına ekseriyetle imzâsını atmış veya "nâzımuhû, li-muharririhî, Kemâl, Kemâleddîn" gibi kayıtlar düşmüştür. Ancak, kendisine âit olduğu hâlde adını yazmadığı yahut imzâ atmadığı şiirleri de vardır. Bu sebeple başta beyit ve kıt'a olmak üzere mecmualara yazdığı yüzlerce imzâsız şiir arasından kendi şiirlerini ayırma hususunda zorlandık. Bir çok kaynaktan taramalar yaparak

1 Kemâleddin Efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleriyle ilgili teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 49 (İstanbul 2015), s. 29-125.

2 Dede Ömer Naîmî Efendi'nin en önemli manzûmeleri arasında bir nasîhatnâme olan *Manzûme-i Na'îmiyye* (İstanbul 1283)'yi ve Şeyhülislâm Ârif Bey (v. 1275/1859) için yazdığı on fasıllık Arapça *Dürer* adlı kasîdesini sayabiliriz. Abdülhamîd Hamdî Efendi'nin ise İbnü'n-Nahvî'nin (v. 513/1119) *el-Kasîdetü'l-Münferice*'sine yaptığı ve Kemâleddin Efendi tarafından şerhedilen tahmîsi (Ma'mûretü'l-'azîz 1317) önemlidir. Hem Ömer Naîmî hem de Abdülhamîd Hamdî Efendilerin kütüphânelerindeki yazmaları arasında Türkçe, Arapça ve Farsça yazılmış çeşitli şiirlerin dağınık bir şekilde bulunması Kemâleddin Efendi'ye sadece ilmî birikimin değil, güçlü bir edebî geleneğin de miras kaldığının işâretidir.

3 İbnülemîn Mahmud Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şâirleri,* İstanbul 1988, II, 854.

imzâsız şiirlerin şâirlerini bulup onları ayırdık. Geride kalanları Kemâleddin Efendi'nin diğer şiirleriyle mânâ, mefhum, san'at, üslup ve muhtevâ bakımından kıyaslayarak ona âidiyyetini tespit etmeye çalıştık. Binâenaleyh, şâirlerini bulamasak da Kemâleddin Efendi'nin şiir kudretini aşan, oldukça san'atlı beyit yahut mısrâ-ı berceste ve âzâdeleri; dinî kaygılardan uzak, elimizdeki şiirlerinin muhtevâsına uymayan manzûmeleri makalemize almadık. Böylelikle Kemâleddin Efendi'nin şimdilik 82 şiirini tespit edebildik. Bu şiirlerin büyük bir kısmına Kemâleddin Efendi'nin kütüphânesindeki eserlerde yaptığımız incelemeler ve yaşadığı dönemde yayımlanan gazete ve dergilerdeki taramalarımız neticesinde ulaştık. Bu süreli yayın taramasında Kemâleddin Efendi'nin şiirlerinin *Beyânü'l-Hak, Cerîde-i Sûfiyye* ve *Hazîne-i Fünûn* gazetelerinde neşredildiğini gördük. Bütün şiirlerin kaynaklarını ilgili yerlerde dipnot olarak gösterdik.

Kemâleddin Efendi'nin ulaşabildiğimiz şiirlerinden 5'i kasîde, 3'ü kısa manzûme, 12'si gazel, 5'i musammat, 36'sı kıt'a/ rubâ'î, 20'si müfred, 1'i mısrâdır. Bu şiirlerin 20'si târih manzûmesidir.[4] Arapça ve Farsça'ya vâkıf olan ve bu dillerden yaptığı tercümeleri bulunan Kemâleddin Efendi'nin Arapça 4 şiirini tespit ettik, ancak Farsça şiirlerinin varlığı hakkında mâlûmat edinemedik.

İbnülemîn, Kemâleddin Efendi'nin *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir* adlı kitabına yazdığı takrîzde onu "Üstâd-ı a'zam-ı edeb" ve "andelîb-i gülzâr-ı fesâhat" olarak tavsif etmekte, yazdıklarının da âriflerin kalplerini zevke getiren hoş kokulu cennet çiçekleri olduğunu söylemektedir: "Bir 'andelîb-i gülzâr-ı fesâhatdır ki icrâ etdiği terennümât-ı cezbe-âver erbâb-ı huşû bir vecd-i tâm ile nağme-perdâz-ı gülbâng-i 'Allâhu ekber' eder. Müellefât-ı ber-güzîdesi ki zehre-i gâliye-bâr-ı behiştî gibi zevk-resân-ı kulûb-ı 'urefâdır…"[5] Bununla birlikte o, Kemâleddin Efendi'nin "şâir" değil, "emsâli gibi nâzım" olduğu kanaatindedir.[6] İbnülemîn'in "emsâl" kelimesinden kastı ilim erbâbı/ müderris olup şiir yazan zevâttır.

Şiirlerinde "Kemâl" ve "Kemâleddîn" mahlaslarını kullanan Kemâleddin Efendi'nin yer yer teknik açıdan kusurlu, mânâ itibâriyle zayıf beyitleri varsa da şiirleri ekseriyetle muhkem ve hikmet-âmizdir. Kemâleddin Efendi mutasavvıf bir âlim ve şâirdir. Binâenaleyh şiirlerinde his ve heyecânın yanında derin bir bilgi ve tasavvufî neşvenin izlerinin bulunması gayet tabiîdir. Bilhassa,

Resûl-i Kibriyâ'nın hulk-ı pâki 'ayn-ı Kur'ân'dır
Hadîs-i Hazret-i Sıddîk'a bu matlûbe burhândır

beytiyle başlayan na'tini, eslâfı olan şuarânın bu tarz şiirlerde gösterdikleri husûsî itinâ gibi, fevkalâde bir ihtimâmla yazarak âdetâ kendini aşmıştır:

Burâk u berkı geçdin 'âlem-i lâhûtı seyr etdin
Ve "**mâ zâğe'l-basar**"dan kasd-ı Kur'ân kadrin i'lândır

4 Bu târih manzûmeleri gazel, kıt'a, beyit gibi nazım şekillerinden oluşmasına rağmen makalemizin metin kısmında söz konusu şiirleri muhtevâları gereği "Tarih Manzûmeleri" başlığı altında bir araya getirdik, âit oldukları nazım şekilleri kısmına ayrıca yazmadık.

5 Kemâleddin Harputî, *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir*, Ma'mûretü'l-azîz 1317, s. 4.

6 İbnülemîn, *Son Asır Türk Şâirleri*, II, 854.

Ne yapsın hıdmetin îfâya tâb-âver değil Cibrîl
Anınçün müntehâ-yı hadd kadar icrâya pûyândır

Özün hâzır gözün nâzır tecelliyât-ı Rahmân'a
Sözün ʿilm-i ledün sırrını hâvî nass-ı Furkān'dır

…

Bu ʿabd-i ʿâsîyi mahrûm kılma yâ Habîballâh
Gece gündüz cemâlin iştiyâkı üzre giryândır

…

Benim tevbem dahi bir tevbeye muhtâcdır ammâ
Ümîdim sâye-i peygamberîde ʿafv ü gufrândır

Kemâleddin Efendi aşka medhiye sadedinde "**Kasîde-i Aşk**" başlığı ile bir şiir yazmış ve burada aşk-ı hakīkīyi tavsif etmiştir. İnsanın yaratılmasındaki hikmet aşk, eltâf-ı İlâhî'ye mazhar olmasının sırrı aşk, Hz. Âdem'e "taʿlîm-i esmâ" eyleyen menbaʿ aşk, Hz. Nûh'u sâhil-i selâmete çıkaran rehber aşk, Hz. Mûsâ'yı "Kelîmullâh" kılan nağme aşk, Hz. Îsâ'yı göklere çıkaran kanat aşk velhâsıl zât aşk, rûh aşk, akl aşk, kalp aşk, dîn aşk, îmân aşk, evvel, âhir, zâhir, bâtın aşktır!

ʿAşkdır tağlardaki feryâd eden kalbî sadâ
ʿÂşıkın efgânı da bak sâhib-i efgân olur

Bil **Kemâleddîn** kim dînin kemâli ʿaşkdır
ʿAşkdan haz almayan üftâde-i nîrân olur

"**Kasîde-i Sûfiyân**" başlığını koyduğu şiirinde Kemâleddin Efendi sûfîce nasihatlerde bulunmaktadır. Hem nefsine hem okuyucuya Allah'tan başka her şeyden vazgeçmeyi öğütleyen Kemâleddin Efendi, Hak varken halka sığınmanın, halka derdini açmanın doğru bir tavır olmadığını, kişinin kendisini dünyevî meşgûliyetlerden kurtarıp kesrette vahdeti bulması gerektiğini anlatmaktadır:

Utan ey nefs-i gâfil Hakk'a dön şirk ü riyâdan geç
Dil-âgâh ol tecerrüd eyle meyl-i mâsivâdan geç

Yetişmez mi bu gafletle tekâpû ehl-i dünyâya
Yazık beyhûde ömrün geçmesin çûn ü çerâdan geç

…

Husûl-ı maksadın maksûd ise gel bâb-ı Mevlâ'ya
Rezâletdir der-i mahlûk-ı dûna ilticâdan geç

Çalış kesretde vahdet bul Hudâ'ya kalbi masrûf et
ʿIyâl ü mâl ü evlâd ile sâde iktifâdan geç

Yazdığı 11 beyitlik Arapça münâcâtta Kemâleddin Efendi'yi derdini, kederini yalnızca Rabbi'ne arz eden, O'ndan başkasına muhtâç olmak istemeyen, O'nun affına, merhamet ve keremine sığınan samimi bir kul olarak görürüz:

هُمُومِى فَرَحٌ لا تُحَوِّجْنِى لِلْوَرَى
وَسَلِّطْ عَلَى فَقْرِى غِنَاكَ الْمُكَافِيَا

إِلٰهِى إِلٰهِى أَشْكُو بَثِّى وَحُزْنِيَا
وَمَا كُنْتُ يَا رَبِّ لِغَيْرِكَ شَاكِيَا

حَلِيمٌ كَرِيمٌ أَنْتَ يَا وَاسِعَ الْعَطَا
فَجُدْ وَاعْفُ وَارْحَمْنِى عَلَيْكَ اِتِّكَائِيَا

Kemâleddin Efendi Sultan Vahdeddin'in (VI. Mehmed, 1918-1922) cülûsundan Giritli Sırrı Paşa'nın (v. 1313/ 1895) vefâtına, medresede bazı kitapları okumaya başladığı yıldan icâzet aldığı yıla, çocuklarının doğumundan okul açılışına kadar çeşitli vesîlelerle târih düşürmüştür. Bunlardan Sultan Vahdeddin'in cülûsuyla ilgili manzûmesi ile Sırrı Paşa'nın vefâtı sebebiyle yazdığı gazel neşredilmiş, babası Abdülhamîd Hamdî ve ağabeyi Said Efendi'nin vefâtlarına düşürdüğü târihler mezar taşlarına hakkedilmiştir.

Kemâleddin Efendi'nin şiirlerinden her birinin şüphesiz bir hikâyesi vardır. Fakat muttali olduklarımız arasında en çarpıcısı bir yazma mecmuaya "**Ârif Hikmet Bey'in gazeline zamânımızdaki ahvâle muvâfık bir sûretde yazdığım bir nazîredir**" serlevhasıyla kaydettiği "olalı" redifli gazelidir. Bu gazel Kemâleddin Efendi'nin istikbâlini karartan Şark İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılama, azil ve sürgün sürecinin en önemli bahânelerinden biridir. "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi" başlıklı makalemizde teferruatlı bir şekilde ele aldığımız üzere,[7] Ağustos 1926'da Şark İstiklâl Mahkemesi'nin emriyle Kemâleddin Efendi'nin evine yapılan baskında "**Hükûmet-i milliyyenin meşrûiyyet ve teşekkülüne muhâlefeti ve makām-ı hilâfete sadâkat ve merbûtiyyeti mütezammın evrâk-ı muzırra**", şapka takmak başta olmak üzere "teceddüd aleyhine" kaleme alınmış yazılar ve çocuklarına gönderdiği mektuplardan birinde yazılı olan "**hilâfetin lağvı hasebiyle te'sîri hâvî bir manzûme**" ele geçirilir. Kemâleddin Efendi'nin geriye kalan hayatını alt üst eden yukarıda saydığımız "suç malzemeleri" arasındaki "**te'sîri hâvî manzûme**" aşağıdaki gazeldir:

1. Kalem vekāi'-i devrâna tercümân olalı
Sahâif üstüne âverde-i beyân olalı

2. Buna mümâsil olan hâdisâtı sanmam ki
Geçirmiş ola sicille cihân cihân olalı

7 Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 49 (İstanbul 2015), s. 56-63.

3. Evet tebeddül ederdi hükûmet-i İslâm
Taraf taraf hulefâ sevreti ʿayân olalı

4. Fakat hilâfeti hem de şerîʿati ilgâ
Eden de var mı-dı hükkâm hükmrân olalı

5. Cinâyet ʿaddedilirmiş tilâvet-i Kur'ân
Bir ülkede bu olur muydu müselmân olalı

6. Sezâdır etse teessüf cihân **Kemâleddîn**
Şu hâli görmedi zîrâ zamân zamân olalı

7. Bunun da **hikmet**ini **ʿârif** olmayan bilmez
Cihân cemâl ü celâl nûruna mekân olalı

Görüldüğü gibi Kemâleddin Efendi hilâfetin ilgâsı başta olmak üzere, şerîatın ahkâmının yürürlükten kaldırılması, Kur'an tilâvetinin bile suç sayılır olmasından dolayı huzursuzdur. Ona göre târih bu türlü tavırlara şâhit olmamış, kalem yaratıldığı günden bu yana böyle uğursuzlukları yazmamış, "cihân cihân olalı" bu tarz hâdiselerle karşılaşmamıştır. O, hükûmetlerin değişmesine karşı değildir. İtirâz ve isyân ettiği husus hilâfetin ve bilhassa şerîatin ilgâsı, Kur'an tilâvetinin bile âdeta cinâyet addedilmesi ve memlekette bunlar olup biterken müslümanların büründüğü sessizliktir. "Bir ülkede bu olur muydu müselmân olalı" mısrâı bu isyânın nazma dökülmüş hâlidir.

Kemâleddin Efendi'nin yazdığı musammatlar arasında İbnülemîn'in iki gazelini taştîr etmesi (mutarref tahmîs) dikkat çekmektedir. Kıtʿalarının bir kısmı ise Arapça ve Farsça rubâîlerin tercümelerinden oluşmaktadır.

Sonuç olarak, müderrisliği, müftülüğü, ilmî eserleri ile akran ve emsâli arasında tanınan Kemâleddin Efendi, zaman zaman şiirler de kaleme almış bir âlimdir. Ancak bu şiirleri ile döneminin güçlü şâirleri arasına girmeyi başaramamıştır. O, klasik Türk edebiyâtının bilinen şekillerinin ve muhtevâsının dışına çıkmadan, XIX. asrın ikinci yarısı ile XX. asrın ilk çeyreğinde revâç bulan şiir tartışmalarından uzak kalarak ve şâirlik iddiasında bulunmadan şiirlerini yazmıştır.

Kemâleddin Efendi, şiirlerinde umûmiyetle nasihati ve irşâdı esas almış ve tasavvufî mâhiyeti öne çıkarmıştır. Ancak bu şiirlerde kendine has mazmunlar ve bikr-i mânâ bulmak zordur. Ayrıca yer yer başta arûz hatâları olmak üzere bazı teknik kusurlara ve zorlamalara da rastlanmaktadır. Bu makalenin gâyesi onun çeşitli yazmaların varakları arasında ve devrinin gazetelerinde dağınık vaziyette bulunan manzûmelerini tespit edip şekil, tür ve kāfiye tertîbini gözetmek sûretiyle bir araya getirerek hâtırasını canlandırmak, onun edebî kişiliğine işâret etmek, bilhassa târih manzûmeleri yazdığı zevâtın hayatına ve devrinde olan bitene ışık tutmaktır.

a) Kasîdeler[8]

1

[Münâcât][9]

[Tavîl]

[1] بَدَأْتُ بِحَمْدِاللهِ رَبِّ مُصَلِّيا[10]
عَلَى الْمُصْطَفَى الْمَبْعُوثِ لِلْخَلْقِ هَادِيَا[11]

[2] سَأَلْتُكَ يَا غَفَّارُ بِاسْمِكَ فَاهْدِنِى
إِلَى الْحَقِّ يَا رَحْمٰنُ سَهِّلْ اُمُورِيَا

[3] دَعَوْتُ لَكَ الرَّحْمٰنُ يَا خَيْرَ رَاحِمِ
فَعَجِّلْ بِمَا أَرْجُو وَبَلِّغْ مُرَادِيًا

[4] أُنَادِيكَ يَا ذَالْجُودِ وَالْفَضْلِ فَاغْنِنِى
بِفَضْلِكَ عَنْ غَيْرِى إِلَيْكَ افْتِقَارِيَا

[5] لَئِنْ لَمْ تُغَمِّدْنِي بِرَحْمَتِكَ الَّتِى[12]
هِيَ النِّعْمَةُ الْعُظْمٰى لَبَانَ افْتِضَاحِيَا

---

8 Kemâleddin Efendi’nin şiirlerini yazdığı sıradaki resmî-gayr-ı resmî mevkiini görmemiz için şiirlerinin sonuna koyduğu imzâyı yeri geldikçe dipnotlarda belirteceğiz.

9 Kemâleddin Efendi bu münâcâtı Şemseddin Muhammed b. Ahmed ed-Deyrûtî ed-Dimyâtî’nin (v. 921/1515) *Kasîde-i Dimyâtiyye* diye meşhur olmuş *el-Kasîdetü’d-Dimyâtiyye fi’t-tevessül bi-esmâillâhi’l-hüsnâ* adlı kasîdesinden sonra okunması tavsiye edilen *Zecr-i Dimyâtiyye* adıyla şöhret bulmuş 20 beyitlik bir kasîdeye nazîre olarak yazmıştır. *Zecr-i Dimyâtiyye*

دَعَوْتُكَ يَامَوْلاَى فَاقْبِلْ دُعَائِيَا

وَبَلِّغْ بِمَا أَرْجُوهُ مِنْكَ مُرَادِيَا

beytiyle başlamaktadır. *Kasîde-i Dimyâtiyye* Osmanlı topraklarında büyük bir şöhrete ulaşmış, *Zecr-i Dimyâtiyye* ile beraber bazı tarîkat ehli tarafından ne zaman, ne şekilde, hangi aralıklarla okunacağına dâir usuller belirlenerek vird hâline getirilmiştir. Kasîdenin yazma eser kütüphânelerinde bulunan birçok tercümesi, şerhi, tahmîsi araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Kemâleddin Efendi münâcâtını iki mecmûaya yazmıştır. Birinde şiir müstakil bir şekilde ve imzâlı olarak kayıtlıyken (AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok), diğerinde kendi manzûmesinin peşine *Zecr-i Dimyâtiyye*’yi boşluk bırakmadan ve imzâ koymadan ilâve etmiştir (*Mütenevvi*‘ *Duâ ve Nüshalar Mecmûası,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 89, s. 144 [*Mecmua* sayfalar esas alınarak numaralandırılmıştır]).

Zecr-i Dimyâtiyye için ayrıca bk. *Mecmûa*, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. K. 1211, vr. 5[b]-6[a].

10 Bu mısrâ eğer tevârüd değilse XVIII. asır Cezâyir ulemâsından Muhammed b. Übbe’l-Müzzemmirî el-Cezâirî et-Tevâtî’ye (v. 1160/1747) âittir. Müzzemmirî’nin 1116/1704’te yazdığı *Dürerü’n-nühûr fî fekki’l-buhûr* adlı kasîdesi bu mısrâ ile başlamaktadır. (Müzzemmirî’nin hayatı, eserleri ve söz konusu kasîde hakkında bilgi için bk. Ahmed Ebü’s-Sâfî Ca‘ferî, *Muhammed b. Übbe’l-Müzzemmirî hayâtuhu ve âsâruhu*, Cezâyir 2004; Abdullah Ammârî, *Muhammed b. Übbe’l-Müzzemmirî el-Cezâirî et-Tevâtî ve cühûduhû fi’n-nahvi*, yüksek lisans tezi, 2010, Cezâyir Kasdi Merbah-Ouargla Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fak. Arap Dili ve Edebiyatı Blm; http://www.taouat.net/main/index.php/2014-10-23-10-10-09/45-2011-01-23-10-14-52/321-1160. [Erişim târihi: 27.02.2016])

11 Bu mısrâ da kezâ tevârüd değilse Ömer b. Bâb (v. 1145/ 1732) isimli bir âlim ve edîbin *Kasîdetü Tevessüliyye bi-esmâillâhi’l-hüsnâ* isimli şiirinin son mısrâıdır. Kasîde Moritanya Ehlü’t-Tâlib Bi-bekr Kütüphânesi’nde 0430/5415 nr. ile kayıtlıdır. Kasîdenin son beytinin ilk mısrâı ile Kemâleddin Efendi’nin manzûmesinin ilk mısrâı da aslında birbirine çok yakındır:
“كملت بحمد الله نظمي مصليا” bk. http://makrim.org/manuscrits.cfm?PN=282. (Erişim târihi: 27.02.2016)

12 89 numaralı nüshada bu mısrâdaki “لَمْ” yok.

[6] فَظَنّى جَميلٌ فِيكَ رَبّ فَلا تُخِبْ
كَمَا قُلْتَ إِنّى عِنْدَ ظَنّ عِبَادِيَا

[7] هُمُومِى فَرَحٌ لا تُحَوّجْنِى لِلْوَرَى
وَسَلّطْ عَلَى فَقْرِى غِنَاكَ الْمُكَافِيَا

[8] إِلٰهِى إِلٰهِى أَشْكُو بَثّى وَحُزْنِيَا[13]
وَمَا كُنْتُ يَا رَبّ لِغَيْرِكَ شَاكِيَا

[9] لَقَدْ قُلْتَ بَعْدَ الْعُسْرِ يُسْرٌ مُبَدَّلا
بِعُسْرٍ وَيُسْرٍ وَاسْتَجِبْ لِى دُعَائِيَا[14]

[10] رَجَوْتُ لَدَيْكَ الْعَفْوَ إِذْ أَنْتَ أَهْلُهُ
وَأَنْتَ الْكَرِيمُ لا تُخَيّبْ رَجَائِيَا

[11] حَلِيمٌ كَرِيمٌ أَنْتَ يَا وَاسِعَ الْعَطَا
فَجُدْ وَاعْفُ وَارْحَمْنِى عَلَيْكَ اِتّكَائِيَا[15]

---

13 "وَحُزْنِيَا" kelimesi 38182 numaralı nüshada "وَحُزْنِنَا" şeklinde.
14 "وَاسْتَجِبْ لى دُعَائِيَا" ibâresi 38182 numaralı nüshada "فَاسْتَجِبْ دُعَائِيَا" şeklinde.
15 Kemâl. *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok; *Mütenevvi' Duâ ve Nüshalar Mecmûası,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 89, s. 144.
Münâcâtın tercümesi:
1. Rabbim Allah'a hamd ederek ve yaratılanlara yol gösterici olarak gönderilen Mustafâ'ya (s.a.v.) salavât getirerek başladım.
2. Ey Gaffâr olan Allahım! Niyâzım odur ki ismin hürmetine beni hak yola iletesin ve ey Rahmân, işlerimi kolaylaştırasın.
3. Ey merhamet edenlerin en hayırlısı olan Rahmân! Sana duâ ettim. İsteklerime beni bir an evvel kavuştur, umduğuma nâil eyle!
4. Seslenişim sanadır ey kerem ve fazîlet sâhibi! Beni lutfunla başkalarından müstağnî eyle, ben sana muhtâcım!
5. Beni en büyük nimetin olan rahmetinle bağışlayıp günâhımı örtmez isen ayıp ve kusurlarım ortaya çıkar, rezil rüsvâ olurum.
6. Seni güzel bilirim yâ Rabbi! Beni hayâl kırıklığına uğratma. "Ben kulumun beni bildiği gibiyim." demiştin ya… Beytin ikinci mısrâında {اَنَا عِنْدَ ظَنّ عَبْدى بِى} şeklindeki kudsî hadîse işâret edilmektedir. Rivâyetin kaynakları için bk. Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (thk. Takıyyüddîn en-Nedvî), Beyrut 2011, XIV, 438 (hadis nr. 7405); Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh,* Riyâd 2006, II, 1234 (hadis nr. 2675); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Hamza Ahmed ez-Zeyn), Kahire 1995, XI, 111 (hadis nr. 13125), 311 (hadis nr. 13874), *a.g.e.,* XIII, 221 (hadis nr. 16916); Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh* (thk. Abdullah b. Abdulkâdir et-Tancî), Beyrut 2015, III, 530 (hadis nr. 3370); İbn Mâce, *es-Sünen*, Riyâd 1986, II, 322 (hadis nr. 3822/3080).
7. Üzüntülerim ferahlıktır. Beni halka muhtaç eyleme. Yoksulluğumu sonsuz kereminle yok et.
8. Yâ Rabbi! Yâ Rabbi! Ben hüznümü ve kederimi sana arz ediyorum. Senden başka kimseye el açıp hâlimi şikâyet etmedim.
Burada Hz. Yakub'un {اِنَّمَا اَشْكُوا بَثّي وَحُزْنِي اِلَى اللّٰهِ} şeklindeki cümlesine telmih vardır. (Yûsuf 18/86) Âyetin meâli şöyledir: "Ben hüznümü ve kederimi yalnız Allah'a arz ederim."
9. "Zorluktan sonra kolaylık vardır." dediydin. Zorlukta da kolaylıkta da duâlarımı kabul buyur.
Kemâleddin Efendi burada {فإِنَّ مَعَ العُسْرِ يُسْراً * إِنَّ مَعَ العُسْرِ يُسْراً} âyetlerine işâret etmektedir. (İnşirâh 94/5-6) Âyetlerin meâli şöyledir: "Muhakkak ki her zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır."
10. Dergâhında af dilerim. Çünkü affetmek senin şânındandır. Sen cömertsin Allahım, dileklerim husûsunda beni yanıltma.
11. Halîmsin sen, kerîmsin ey ihsânı bol Rabbim! İhsân buyur, affet, bağışla beni… Dayanağım sensin.

2

Bir Na'‘t-i Şerîf-i ‘Ârifâne

[Mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün]

1. Resûl-i Kibriyâ'nın hulk-ı pâki ‘ayn-ı Kur'ân'dır
Hadîs-i Hazret-i Sıddîk'a bu matlûbe burhândır[16]

2. Sen ol mahlûk-ı evvel nûr-ı ekmel ‘aynü'l-a‘yânsın
Cemâlin pertevi eflâk-i "**levlâk**"e fürûzândır[17]

3. Muhabbet ism ü cismin zînet etmiş bezm-i hestîye
Vücûdun pâş edilmiş fark-ı halka nûr-ı imkândır

4. Evet mir'ât-ı zâtındır bize i‘lân eden Hakk'ı
Hakīkatde vücûdun zîb-bahş-ı sırr-ı ekvândır

5. Nübüvvet rütbesinde vâyedâr-ı sebk olan sensin
Safiyy-i Ekrem'e mesbûkun olmak pek büyük şândır

6. Nebiyy-i muhterem bir sırr-ı mübhemdir hakīkatde
Egerçi sûretâ meşhûd olur ki ‘aynü'l-insândır

7. Enîsi Hak celîs-i bezm-i ünsâ-üns-i lâhûtî
Ricâl-i **sıdk** u **‘adl** ü **şerm-i tâm** ü **genc-i ‘irfân**dır[18]

8. Ulü'l‘azm enbiyâyı iktidâya eyledin mecbûr
İmâmü'l-enbiyâ temyîz-i zâtınçün bir ‘unvândır

9. Burâk u berkı geçdin ‘âlem-i lâhûtı seyr etdin
Ve "**mâ zâğe'l-basar**"dan kasd-ı Kur'ân kadrin i‘lândır[19]

10. Ne yapsın hıdmetin îfâya tâb-âver değil Cibrîl [20]
Anınçün müntehâ-yı hadd kadar icrâya pûyândır

---

16 **[Kemâleddin Efendi:]** جامع الصغير. حم، م، د عَنْ عائِشَة {كَانَ خُلُقُهُ القُرْآنُ}. "Ne yapsın hıdmetin îfâya tâb-âver değil Cibrîl"
حم: Ahmed b. Hanbel; **م:** Müslim; **د:** Ebû Dâvûd.
Hz. Âişe'ye âit olan yukarıda parantez içindeki söz "Onun [Hz. Peygamber] ahlâkı Kur'an'dı." mânâsına gelmektedir. bk. Süyûtî, *el-Câmi‘u's-sağîr*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36447, vr. nr. yok. (Bu nüsha Kemâleddin Efendi'nin husûsi kütüphânesinde bulunan, ilk varağında kıraat kaydının ve imzasının bulunduğu nüshadır.); Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-evsat* (thk. Târık b. Avdullâh b. Muhammed-Abdü'l-muhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî), Kahire 1995, I, 30 (hadis nr. 72); İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfü'l-mehere* (thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mar‘aşlî), Medîne 1999, XVI, 1065 (hadis nr. 21630).

17 "Levlâk" lafzı hadîs-i kudsî olduğu söylenen ve "(Ey Muhammed!) Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım!" mânâsına gelen şu sözden muktebestir: {لَوْلاكَ لَوْلاكَ لَمَا خَلَقْتُ الأفْلاكَ} Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-libâs ammâ iştehera mine'l-ehâdîs ‘alâ elsineti'n-nâs,* Beyrut 1351, II, 164 (hadis nr. 2123).

18 **Sıdk** ile Hz. Ebûbekir, **‘adl** ile Hz. Ömer, **şerm-i tâm** ile Hz. Osman, **genc-i ‘irfân** ile de Hz. Ali kastedilmiştir.

19 {مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى} "Göz ne şaştı ne de sınırı aştı." (en-Necm, 53/17).

20 *Cerîde-i Sûfiyye*'de bu mısrâ burada değildir. Kemâleddin Efendi'nin hadîs-i şerîfi kaydettiği yukarıdaki dipnotun sonuna dizgi aşamasında sehven yazıldığını düşündüğümüz mısrâı okuduğumuzda onun yerinin burası olduğunu düşündük ve mısrâı yerine yerleştirdik.

11. Özün hâzır gözün nâzır tecelliyât-ı Rahmân'a
Sözün ʿilm-i ledün sırrını hâvî nass-ı Furkān'dır

12. O "**vaktün**" kim mukarrebler bile mahrûmdur andan[21]
Cenâb-ı kuds-i aʿlâdan sana bir lutf-ı Sübhân'dır

13. Meleklerdir zahîrin nâsırın Cibrîl ile Mevlâ
Mutîʿ-i emr-i pâkin sâlihân-ı ehl-i îmândır[22]

14. Şu hâlde ketm-i esrâr eylemek mümkün müdür senden
Anınçün ümmehât-ı mü'minîn münkād-ı fermândır

15. Kamer sadr-ı şerîfin nisbetin ihrâz kılınmışdır
Anı taklîd ile şakk olmağa elbette çespândır

16. Halâik büsbütün münkād-ı emrin yâ Resûlallâh
Kemîne kullarından biri Mâlik biri Rıdvân'dır

17. Eyâ Fahru'r-rusül hâdi's-sübül mahbûb-ı Rabbü'l-küll
Visâl ü firkatin anlar birer dârına derbândır

18. Bu ʿabd-i ʿâsîyi mahrûm kılma yâ Habîballâh
Gece gündüz cemâlin iştiyâkı üzre giryândır

19. Habîb-i Ekrem'in ʿaşkıyla tenvîr etmeyen kalbi
Yine hayvândır ammâ şekl-i insânda nümâyândır

20. Kapandı pîş-i ʿazmim gaflet ile râh-ı ʿirfânda
ʿAlâik ʿâik oldu kâr ü bârım sâde hüsrândır

21. Şühûd-ı merd-i gâfil semm-i kātildir hakīkatde
Veren nûr-ı hayâtı sohbet-i erbâb-ı ʿirfândır

22. Günehkârım zelîlim rû-siyâhım yâ Nebiyyallâh!
Kapunda bir kemîne bendeyim ümmîdim ihsândır

23. Masûn et çâr-yârin hürmetine çâr düşmenden
Hasûd u nefs-i emmârem ile küffâr ü şeytândır

24. Resûl-i müctebâdan başka yokdur ilticâgâhım
Şefîʿ-i rûz-ı mahşer çâresâz-ı derd-mendândır

21 **[Kemâleddin Efendi:]** {لِي مَعَ اللّٰهِ وَقْتٌ لَا يَسَعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ}
"Benim Allah'la öyle bir vaktim vardır ki, ne mukarreb bir melek ne de mürsel bir peygamber benimle birlikte o vakte sığar." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 173 (hadis nr. 2159).

22 **[Kemâleddin Efendi:]** {اِنْ تَتُوبَا اِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَاِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلٰئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهِيرٌ}
"(Ey Peygamber'in eşleri!) İkiniz de Allah'a tevbe ederseniz, kaymış olan kalpleriniz düzelmiş olur. Peygamberin aleyhine yardımlaşarak bir şey yapmağa kalkarsanız bilesiniz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrâil ve mü'minlerin iyileridir. Ayrıca melekler de ona arka çıkar." (et-Tahrîm 66/4)

25. Benim tevbem dahi bir tevbeye muhtâcdır ammâ
Ümîdim sâye-i peygamberîde ʿafv ü gufrândır

26. Değildir mümteniʿ ʿafvım ümîdim münkatıʿ olmaz
Husûsan müşkil işler lutf-ı Hak'la cümle âsândır

27. Ne mümkin hâme-i mahlûk-ı ʿâciz eylemek tavsîf
Cenâb-ı Mustafâ'nın vâsıfı mâdem ki Yezdân'dır

28. Amân ey bâʿis-i hilkat-penâh-ı aʿzam-ı ümmet
Kemâleddîn kulun ʿafv et esîr-i kayd-ı ʿisyândır [23]

3

[Medhiye][24]

[Feʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilün]

1. Bize Hakk'ın ulu bir niʿmeti Esʿad Paşa
Çünki ihyâ ediyor milleti Esʿad Paşa

2. Açıyor gözleri Îsî nefesi câiz olup
Aldı hakkı ile bu şöhreti Esʿad Paşa

---

23 Kemâleddin Harputî. *Cerîde-i Sûfiyye* nr. 24/12 (9 Muharrem 1331/ 19 Aralık 1912), s. 10.

24 Kemâleddin Efendi bu gazeli İstanbul'da kendisini tedâvi eden dönemin meşhur göz tabiblerinden Mehmed Esad Paşa ([Işık], v. 1355/1936) için yazmıştır. Mehmed Esad Paşa Anadolu'nun ilk modern göz kliniğini kuran mühim bir doktor olmasının yanında Millî Mücâde yıllarında Millî Kongre'nin kurucuları arasında yer alan ve bu sebeple önce İstanbul Hükûmeti tarafından Kütahya'ya, İstanbul'un işgali sonrasında ise 1920'de İngilizler tarafından Malta'ya sürülen münevverlerden biridir. Esad Paşa sürgünden sonra bir müddet Ankara'da sonra İstanbul'da asıl mesleğini devam ettirdi. 1931'de Dârülfünûn Tıbbiyye'de serîriyyât-ı ayniyye (göz hastalıkları) müderrisi olarak vazifeye başladı, ancak 1933'teki Üniversite Reformu neticesinde kadro dışı bırakıldı. Esad Paşa edebiyata merakı olan ve ara sıra şiirler yazan bir zâttı. Bazı beyitleri hattatlar tarafından yazılıp duvarları süsleyecek kadar sevilmiştir. Nâmık Kemâl'den duyduğu "Akla karayı seçecek kadar izʿânı olan adam bu memlekette yaşamaz!" sözüne atfen söylediği

Bir şahıs olsa da medîdü'l-basar — Bir de gözlük takarak etse nazar
Kalkmayınca zulmet-i cehl aradan — Edemez tefrîk akı karadan

mısrâları,

Acırım ben o zaîf gözlülerin hâllerine — Hurde eşyâyı görür nûr-ı hakīkatı görmez

ve Kemâleddin Efendi'nin hayatını anlattığımız makalede de kaydettiğimiz

İhtiyârımla aceb ben hiç olur muydum tabîb — Ger bileydim âlemin bunca devâsız derdini

gibi beyitleri onun hikmetli söyleyişlerine örnek verebiliriz. Süheyl Ünver Bey'in, hocası Esad Paşa'ya "Işık" soyadını alma sebebini sorması üzerine "Küfre giden yol sönsün, İslâmiyet parlasın, İslâmiyet'i mahveden cehl kalksın diye…" şeklinde verdiği cevap hamiyyet-i dîniyyesini göstermesi bakımından câlib-i dikkattir.

Esad Paşa ile ilgili daha teferruatlı bilgiler için şu çalışmalara bakılabilir: Necmeddin Rıfat Yarar-A. Süheyl Ünver, *Müderris Doktor ve Göz Mütehassısı Esad "Işık" Paşa,* İstanbul 1972; H. Kadircan Keskinbora, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esat Işık,* İstanbul 2010; a.mlf., *Mehmet Esat Işık Paşa: Hayatı Tıp Tarihimizdeki ve Türk Oftalmoloji Tarihindeki Yeri ve Katkıları,* (doktora tezi, 2006), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü; Hasan Basri Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları,* yüksek lisans tezi, 2008, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Şeref Etker, "Ophtalmoscope Essad", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* IX/1-2 (İstanbul 2007-2008), s. 151-164.

3. Âlemin mürşididir dense sezâdır el-hak
Bize ibrâz ediyor kudreti Es'ad Paşa

4. Hazretin kadrini takdîr edemez kör millet
Bilir elbet dahi bu hikmeti Es'ad Paşa

5. Tâ ebed şükr-güzârı kalacak **Müftî Kemâl**
Çünki yükletdi ana minneti Es'ad Paşa

(Muharrem 1336 [Ekim 1917])[25]

4

Kasîde-i 'Aşk

[Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

1. Hâke pertev-bahş olunca 'aşk-ı Hak insân olur
Masdar-ı esrâr-ı Mevlâ mazhar-ı 'irfân olur

2. Âdeme ta'lîm-i esmâ eyleyen hem 'aşk idi
'Aşkdan mahrûm olan bî-şübhe kim nâdân olur

3. Nûh-ı nâcî garkden rehyâb olupdur 'aşk ile
Keştî-i 'aşka giren âzâde-i tûfân olur

4. 'Aşk idi Tûr üzre Mûsâ'yı Kelîmullâh eden
Şehper-i 'aşk ile 'Îsâ göklere pûyân olur

5. Enfüs ü âfâka 'aks itdükde nûr-ı şems-i 'aşk[26]
Kûh u murgân Hazret-i Dâvûd'a hem-elhân olur

6. Nüsha-i 'aşka denür Tevrât ü İncîl ü Zebûr
Ümmet-i merhûmeye nisbetle de Kur'ân olur

7. 'Aşkdır tağlardaki feryâd eden kalbî sadâ
'Âşıkın efgânı da bak sâhib-i efgân olur

---

25 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.
26 *Cerîde-i Sûfiyye*'de "Enfüs" kelimesinin "elif"i sehven yazılmadığından kelime "Nefs" okunacak şekilde çıkmıştır.

8. Mihr-i ʿaşkın bedri ʿâşık eylemişdir zâtına
Mihr ü meh kevkeb bütün ʿaşkın ile tâbân olur

9. Ẕât ʿaşkdır rûh ʿaşk u ʿakl ʿaşk u kalb ʿaşk
ʿAşk İslâm ʿaşk hem dîn ʿaşk hem îmân olur

10. Bil **Kemâleddîn** kim dînin kemâli ʿaşkdır
ʿAşkdan haz almayan üftâde-i nîrân olur [27]

5

Kasîde-i Sûfiyân

[Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün]

1. Utan ey nefs-i gâfil Hakk'a dön şirk ü riyâdan geç[28]
Dil-âgâh ol tecerrüd eyle meyl-i mâsivâdan geç

2. Yetişmez mi bu gafletle tekâpû ehl-i dünyâya
Yazık beyhûde ömrün geçmesin çûn ü çerâdan geç

3. ʿAlâikdir ʿavâik ehl-i istiʿdâd iken insân
Bırak esbâbı mâniʿ bulduğun fakr u gınâdan geç

4. Nihâyet mi olur bu tûl-ı âmâle cihândır bu
Bekā bulmak dilersen fânî ol evvel bekādan geç

5. Ruʿûnetden kaçıp dikkatle tehzîb-i sıfât eyle
ʿIsâmî ol ʿızâma intisâb ü intimâdan geç[29]

---

27 Harputlu Kemâleddin. *Beyânü'l-Hak,* nr. V/105 (9 Rebîulâhir 1329/ 9 Nisan 1911), s. 1952; *Cerîde-i Sûfiyye* nr. 24/18 (4 Rebîülâhir 1331/ 13 Mart 1913), s. 7. İbnülemîn kitabına bu kasîdenin yedi, İshak Sunguroğlu da üç beytini almıştır (bk. İbnülemîn, *Son Asır Türk Şairleri,* II, 855; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* İstanbul 1959, II, 175).

28 İbnülemîn ve Sunguroğlu neşirlerinde bulunan "şirk ü riyâdan" ibâresi *Beyânü'l-Hak*'da "terk-i riyâdan" şeklinde.

29 **[Kemâleddin Efendi:]** وَمِنَ الأَمْثَالِ: كُنْ عِصَامِيًّا وَلا تَكُنْ عِظامِيًّا. ومَنْشَؤُهُ قَوْلُ الشَّاعِرِ: نَفْسُ عِصَامٍ سَوَّدَتْ عِصَامَا وَعَلَّمَتْهُ الكَرَّ وَالإِقْدَامَا.
"Atasözlerinden biridir: Kendinle iftihar et edeceksen, göçüp gitmiş babalarınla övünme! Bu sözün kaynağı da şâirin şu sözüdür: 'Isâm'ın kendisinden kaynaklanan fazîlet ve meziyetleri onu meşhûr eyledi. Bu meziyetler ona her mücâdelede ve her konuda öne çıkma cesâreti kazandırdı.'" (Atasözü şevâhid olarak yazılan beyitle beraber *Lisânü'l-Arab*'da yer almaktadır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* "عصم" maddesi, Beyrut 1999, IX, 248.)
Kemâleddin Efendi'nin iktibâs ettiği beyit Câhiliye dönemi *Muallaka-i Aşere* şâirlerinden Nâbiğatü'z-Zübyânî (v. 604 [?])'ye atfedilen bir kıtʿanın ilk iki mısrâıdır. Kıtʿanın tamamı şu şekildedir:

نَفْسُ عِصَامٍ سَوَّدَتْ عِصَامَا
وَعَلَّمَتْهُ الكَرَّ وَالإِقْدَامَا
وَصَيَّرَتْهُ مَلِكًا هُمَامَا
حَتَّى عَلا وَجَاوَزَالأَقْوَامَا

6. Husûl-ı maksadın maksûd ise gel bâb-ı Mevlâ'ya
Rezâletdir der-i mahlûk-ı dûna ilticâdan geç

7. Çalış kesretde vahdet bul Hudâ'ya kalbi masrûf et
'Iyâl ü mâl ü evlâd ile sâde iktifâdan geç

8. Tekâmül eylemek bî-şübhe varlıkla münâkızdır
Yok ol yoklukla var maksûda 'ilm ü iddi'âdan geç

9. Karâr ister isen evvelce tashîh-i karâr eyle [30]
Mürîd oldunsa ta'kīb-i murâda i'tinâdan geç

10. Vücûdun bir günehdir 'aşk içinde mahv ü nâ-bûd et
Hümûmun hemm-i vâhid eyle halka iştikâdan geç

11. Seni senden alır isterse Mevlâ bezl-i makdûr et
Deme mümkin değil bu olmaz olmaz iftirâdan geç

12. Ma'iyyetle muhabbetden iki şehper küşâd eyle
Harîmü'l-ünse uç mahbûs kalma bu hevâdan geç

"Isâm'ın kendisinden kaynaklanan fazîlet ve meziyetleri onu meşhûr eyledi. Bu meziyetler ona her mücâdelede ve her konuda öne çıkma cesâreti kazandırdı. Isâm bu vasıflarıyla yüceldikçe yüceldi ve her topluluğun karşısında âdeta kıymetli bir kral hâline geldi."

(bk. *Dîvânu'n-Nâbiğatü'z-Zübyânî,* Mısır 1911, s. 114; *Dîvânu'n-Nâbiğatü'z-Zübyânî* [thk. Muhammed Ebü'l-fazl İbrâhîm], Kahire 1985, s. 232.)

Ulaştığımız kaynaklarda yer alan rivâyetlere göre, Hîre (Irâk) meliki Nu'mân b. Münzir'in (580-602) Isâm b. Şehr veya Isâm b. Şehber adında bir veziri varmış. Bu zât fesâhat ve belâğatte büyük şöhrete ulaşmış, Câhiliyye döneminde herkesin kendisine saygı gösterdiği biri hâline gelmiş. Ancak o, övülen meziyetleri ve büyük şöhretine rağmen mütevâzı ve kendine hâkim kişiliği ile "Hâricî" yani "nefsini aradan çıkaran" biri olarak anılıyormuş. Devrin en kuvvetli şâirlerinden Nâbiğatü'z-Zübyânî yakînen tanıdığı Isâm için bu şöhretin şımartmadığı karakterine binâen yukarıdaki kıt'ayı yazmıştır.

Yine rivâyete göre Emevî vâlilerinden Haccâc'a (ö. 95/714) cehâletiyle tanınan bir adamı vasfederler. Adamın bir gün Haccâc'a işi düşer. Haccâc işini görmeden önce câhilliğini ölçmek amacıyla onu sınamaya karar verir. Huzûra alındığında adama "Sen Isâmî misin yoksa ızâmî misin?" diye sorar. Yani müktesebâtıyla mı yoksa göçüp gitmiş geçmişleriyle mi iftihâr ettiğini öğrenmek ister. Adam kısa bir şaşkınlıktan sonra "Ben Isâmî ve izâmîyim!" der. Bunun üzerine Haccâc "Bu adam insanların en hayırlılarındandır." diyerek adamın ihtiyaçlarının giderilmesini emreder, ona ihsanlarda bulunur ve bir müddet yanında kalmasına izin verir. Fakat biraz araştırınca adamın hakikaten çok câhil biri olduğunu görür. Adamı yanına çağırır ve ona kızgın bir sesle "Doğruyu söyle! Yoksa seni öldürürüm!" der. Adam hayretler içerisinde "Ne oldu ki? Neyi doğru söyleyeyim?" der. Haccâc "Sana sorduğum o soruya o cevâbı nasıl verdin?!" Adam "Vallahi Isâmî mi desem doğru olurdu, izâmî mi bilemedim. İkisinin de ne mânâya geldiğinden haberim yok. Bu sebeple yalnızca birini söyleyip hatâ yapmaktan korktum da ikisini söyleyiverdim! Birisi aleyhime olursa diğeri lehime olur diye düşündüm." Meğer Haccâc adamın "Fazîletimden dolayı kendimle, şereflerinden dolayı da ecdâdımla iftihâr ederim." demek istediğini zannetmiş. Adamın cehâleti karşısında Haccâc mesel hâline gelen şu sözü söylemiştir: "اَلْمَقاديرُ تُصَيِّرُ العَيَّ خَطيباً" "Başa gelen şeyler doğru düzgün konuşmayı beceremeyen kişiyi bile kuvvetli bir hatîp hâline getirebiliyor!"

(bk. el-Meydânî en-Nîsâbûrî, Ebü'l-fazl Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-emsâl* [thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd], Beyrut 1972, II, 331, nr. 4189, "Nefsu Isâmin sevvedet Isâmen"); Ebû Yakub Yusuf b. Tahir Huveyyî, *Ferâidü'l-harâid fi'l-emsâl* [thk. Abdurrezzâk Huseyn], Ürdün ty., s. 537.)

30 tashîh-i karâr: tashîh-i firâr (*Beyânü'l-Hak*)

13. ʿAsâya vermesin gönlün rızâ şehrâh-ı ʿirfânda
Münâfî-i edebdir mâsivâya ittikâdan geç

14. Gelip dergâh-ı pîre iktihâl et hâk-i pâyinden
Basîret dîdesin mekşûf kıl artık ʿamâdan geç

15. Egerçi ehl-i ʿisyândır **Kemâleddîn** kulun yâ Rab
Bırakma nâr-ı hicre etdigi cürm ü hatâdan geç

16. Bağışla Ahmed-i Muhtâr'e o ʿabd-i günehkârı
Yolunda yapdığı küstâhlık ile ictirâdan geç

14 Şaʿbân [1]328 [21 Ağustos 1910][31]

b) Târih Manzûmeleri:

6

Manzûme-i Târîhiyye[32]

عَلَيْكَ بِالْكَاسِ مِمَّا يَجْلُبُ الْفَرَحَا
طُوبَى لِمَنْ خَمِرَ حُبُّ الذَّاتِ اِقْتَرَحَا
أَرِّخْ كَمَال لِهَذا السِّفْرِ بِالنُّقْطَةِ
"بَادر لَوَامِع وَاحْفظْهَا لِمَنْ شَرَحَا"

1332 (1913)[33]

31 Kemâleddin Harputî. *Beyânü'l-Hak*, IV/79 (22 Ramazan 1328/ 27 Eylül 1910), s. 1525. Bu şiirin yedi beyti İbnülemîn'in *Son Asır Türk Şairleri*'nde (II, 855) ve İshak Sunguroğlu'nun *Harput Yolları*'nda (II, 174) Kemâleddin Efendi'nin manzûmelerine örnek olarak kaydedilmiştir.

32 Kemâleddin Efendi bu muʿcem târih kıtʿasını Abdurrahmân Câmî'nin (v. 898/1492) İbn Fârız'a (v. 632/1235) ait 41 beyitlik Arapça *Kasîde-i Hamriyye* (*Mîmiyye*)'sinin manzum-mensur şerhi olan Farsça *Levâmi*ʿini tercüme etmeye başlarken yazmıştır. Tercüme tefrikalar hâlinde 1331'in sonu ile (1913) 1336 (1917) arasında *Cerîde-i Sûfiyye*'de neşredilmiştir. Kıtʿa son tefrikada yayımlanmıştır (bk. *Cerîde-i Sûfiyye,* nr. 132 [27 Safer 1336], s. 330). Tefrikanın neşredildiği sayılar için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 86-88.

33 Maʿmûretü'l-azîz Vilâyeti Müftîsi Kemâleddin.
Kıtʿa şu mânâya gelmektedir: "Ferahlık veren şeylerden olan kadehi al eline. Ne mutlu güzel bir tercihle zâtın sevgisini yudumlayana! Kemâl! Bu kitap için nokta ile (noktalı harflerle) târih düşür! Hemen *Levâmi*ʿe (*Levâmi*ʿin tercümesini yazmaya) koyul ve onu şerh edecekler için muhâfaza et/ ezberle!" İkinci mısrâdaki "اِقْتَرَحَا" kelimesi mecmuada matbaa hatâsı sebebiyle olsa gerek "اِقْتَرَخَا" şeklinde çıkmıştır. Zira bu kelimeye lugatlerde rastlayamadık. Üçüncü mısrâda da "بِالنُّقْطَةِ" kelimesi "بالنقطه" şeklinde neşredilmiştir.

7

İlk eşi Mutîa Hanım'ın vefâtına düşürdüğü târih:

[Mefâʿilün feʿilâtün mefâʿilün feʿilün (faʿlün)]

Mutîʿa Hânım'ı mağfûr ede Cenâb-ı Hudâ
Bu sâl içinde vedâʿ etdi âleme hayfâ
Kemâl hâtır-ı mahzûna geldi bir târîh
Mutîʿa Hânım'a her dem naʿîm ola meʾvâ

مطيعة خانمه هر دم نعيم اوله مأوى

1349 (1930)[34]

8

Ahmed İzzet Paşa'nın vefâtına düşürdüğü târih:

[Fâʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilün]

Hayf vâlî-i Edirne Teres İzzet Paşa
Etdi oğlan diyerek hasret ile terk-i hayât
On püser çıkdı dedi dâireden nevha-künân
İki lafz-ı *teres* oldu ona târîh-i vefât

"ترس … ترس" = 1320-10= 1310 (1893) [35]

34 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vr. nr. yok. Mutîa Hanım'la ilgili bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 102-103.

35 Kemâleddin Efendi'nin imzâlarının olduğu varakta kayıtlı olan bu kıtʿayı başka kaynaklarda rastlayamadığımız için buraya yazdık. Kıtʿanın sonuna "li-nâzımihî, nâzımuhû, li-muharririhî" gibi bir kayıt düşmediğinden kıtʿanın ona âidiyetine ihtiyâtla yaklaşıyoruz. *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.
Hacı Ahmed İzzet Paşa XIX. asrın başlarında doğmuştur. Bazı memuriyetlerinin ardından muhtelif târihlerde Hakkâri, Şâm, Cidde-Hicâz, Girit, Diyârbekir, Harput (Maʿmûretü'l-azîz), Trablus-ı Garb, Sivas, Erzurum ve son olarak Edirne vâliliklerinde bulunmuş, 1310/1893'te burada vefât etmiş bir devlet adamıdır. Kaynaklar iyi bir hattât, şâir, edîb olan İzzet Paşa'nın nev'i şahsına münhasır bir zât olduğunu yazmaktadır. "Pezevenk" anlamına gelen "teres" kelimesini "İnandı teres!" yahut "Anladı teres!" gibi cümleler içinde çok sık kullandığı için adı "Teres İzzet Paşa"ya çıkmıştır. Gerek "teres" etrâfında söyledikleri, gerekse nükteleri ve garip ahvâli fıkralara konu olmuştur. İzzet Paşa Harput vâlisi iken (1863-1867) Sultân Abdülazîz'in tahta çıkışının beşinci yılı (1866) şerefine, Harput'un eteklerindeki ovada yayılmış olan ve hükûmet konağı, câmi, mekteb gibi yapıların da inşâ edildiği ve o güne kadar Ağavât Mezraʿı / Mezraʿ olarak anılan meskûn mahallin adının Maʿmûretü'l-azîz olarak değiştirilmesi yönünde tezkere hazırlayarak Sadârete göndermiştir. Teklifin kabul edilmesi üzerine yüzlerce yıllık Harput vilâyetinin adı Maʿmûretü'l-azîz olmuştur. Ovadaki yerleşimin yanısıra resmî dâirelerin de oraya taşınması sebebiyle her geçen gün nüfûsunu kaybeden Harput 1899'da kazâya, 1926'da da nâhiyeye dönüşmüş, bugün ise tepelerine yayılmış mezarlıkları ve seyrek evleri ile Elazığ'a bağlı bir mahalle hâline gelmiştir.
Ahmed İzzet Paşa'nın inşâ ve ihyâ ettiği birçok eser arasında bilhassa Elaziz'de bir zamanlar Bağdat Caddesi olarak

9

Aldığı icâzet-i ilmiyye vesîlesiyle düşürdüğü târih:

[Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]

Târîh çıkar *bir* iyi îhâmı da vardır
Tevfîk ile aldım bu sene ben de icâzet

توفيق ايله الدم بو سنه بن ده اجازت

(1313-1= 1312)[36]

10

Sırrı Paşa Merhûmun Vefâtına Târîhdir[37]

[Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

1. İftihâr-ı vüzerâ Hazret-i Sırrı Paşa
Genç iken eyledi bu sâlde eyvâh vefât

bilinen şimdiki Gâzi Caddesinde kendi adına, Erzincan'da da kendisinden 40 yıl önce vefât eden çok sevdiği ve unutamadığı oğlu Hurrem Paşa adına yaptırdığı câmiler meşhurdur. El'azîz'in ilk matbaasının da (Ma'mûretü'l-azîz Vilâyet Matbaası) İzzet Paşa'nın vâliliği esnasında kurulduğunu, bu matbaada ilk basılan eserin ise Kemâleddin Efendi'nin dedesi Ömer Naîmî Efendi'nin *Manzûme-i Na'îmiyye*'si (1866) olduğunu ayrıca belirtmemiz gerekir. (Daha teferruatlı bilgi için bk. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî,* İstanbul 1311, III, 465; Fatin Dâvûd, *Hâtimetü'l-eş'âr* [haz. Ömer Çiftçi], Ankara ty., s. 304; İbnülemîn, *Son Asır Türk Şâirleri,* II, 756-763; Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne* [haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu], II/I, 1082-1084; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* I, 206-213; Fikret Memişoğlu, "Elazığ'da Basın Hayatı", *Yeni Fırat,* sy. 22 [İstanbul 1964], s. 21.)

36 Kemâleddin Efendi ikinci mısrâdaki "Tevfîk" kelimesini hem "Allah'ın yardımı, muvaffak olma" gibi mânâlarını hem de birlikte icâzet aldığı arkadaşı Çemişgezek Hamîdiye Medresesi müderrisi Tevfîk Efendi'yi kastederek kullanmıştır. Birinci mısrâda "iyi îhâmı da var" diye işâret ettiği husus budur. (İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 170-171).

37 Giritli Sırrı Paşa (v. 1313/ 1895) Kemâleddin Efendi'nin baba dostudur. Devlet adamlığı yanında âlim oluşu ve şâirliği bakımından da XIX. asrın mühim zevâtındandır. Sırrı Paşa dönemin ma'rûf ulemâsından Kemâleddin Efendi'nin babası Abdülhamîd Hamdî Efendi ile ilk zamanlarda gıyâben dost olmuştur. Sırrı Paşa'nın vefâtına kadar süren yaklaşık 20 yıllık bu dostluktan Sırrı Paşa çok istifâde etmiş, ilmî eserlerini önce Abdülhamîd Hamdî Efendi'ye okutmuş, onun mütâlaa, tashihât ve muvâfakatından sonra neşretmiştir. Bağdat ve bilhassa Diyârbekir vâlilikleri esnasında Harput'a uğrayıp Abdülhamîd Efendi'yi ziyâret etmiş, 1894'te Diyârbekir vâlisi iken onu ve Kemâleddin Efendi'yi Diyârbekir'e davet etmiştir. Kemâledin Efendi *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkîki't-tebe'iyyeti beyne'l-'ilmi ve'l-ma'lûm* adlı risâlesinde "Târihî, Edebî Bir Hikâye-i Hâl-i Mâzî" başlığı altında hem babası ile Sırrı Paşa arasındaki sıkı dostluğa hem de söz konusu ziyârete dâir şu satırları yazmıştır:
"Efâzıl-ı vülâtdan Giridî Sırrı Paşa ile peder-i muhteremim Harputî Hoca el-Hâc Abdülhamîd Hamdî Efendi Hazretleri'nin beyninde âdetâ aşk ve garâm derecesine varmış pek samîmî bir muhabbet-i hâlisa vardı. Hattâ Paşa'nın ba'zı suver-i Kur'âniyye'ye yazdıkları tefsîr-i şerîfler ba'demâ üstâd-ı a'zam tanıdığı Efendi Hazretleri'nin bir kere de nazar-ı tedkîk-i eser-i mû-şikâfâne ve tashîhinden geçmedikçe intişâr eylememek bir 'âdet-i ma'rûfe olmuşdu. Esâsen mükâtebe ile başlamış ve sûret-i gıyâbîde on yedi sene kalmış olan o incizâb-ı kalbî ve hubb-ı sahîh ü gıyâbî Paşa'nın ilk def'a Diyârbekir vâliliğine ta'yîninde Ma'mûretü'l-'azîz'den mürûru sırasında henüz şuhûdîye tahavvül edip senelerden beri hasretkeş-i telâkī olan o iki müştâk-ı fâzıl yek-dîgerinin rü'yet-i şahsıyla karîrü'l-'ayn olarak ni'met-i vuslata nâil olabilmişdi. Müeahharan Diyârbekir'den Bağdad'a Bağdad'dan yine

2. Kapladı mâtemi aktâr-ı cihânı zîrâ
Göremez çeşm-i felek bir daha mislin heyhât

3. Yâd edip re'fet ü 'irfânını hep ağlarlar
Cem'-i erbâb-ı edeb zümre-i ehl-i hâcât

4. Tarz-ı nev hâme-i i'câzı ile âlemde
Nâm-ı hallâk-ı ma'ânîyi kazanmışdı o zât

5. 'Arza muhtâc değil yazdığı tefsîrleri
Âyet-i fazl ü kemâlin ediyor hep isbât

6. Mû-şikâfâne nazar-pâş olıcak Kur'ân'a
Getirir vech-i zuhûra nice bin remz ü nikât [38]

7. *Sırr-ı Tenzîl* ile *Furkān*'ı Cenâb-ı Mevlâ [39]
Yâr u yâver kıla kendisine rûz-ı 'arasât

8. Hâdim-i Hazret-i Kur'ân idi yâ Rab olsun
İbn 'Abbâs ile hem-sâye-i kasr-ı cennât

Diyârbekir'e vâli olan müşârünileyh Diyârbekir'de hastalandı. İstanbul'a gitmeye me'zûniyet dahi alamadığından râhatı münselib, kalben muztarip olup edîbâne pek sûzişli mektûblar yazarak habîb-i lebîbi ve kendisince kalbî ıztırâbının en hâzık ve fâik bir tabîbi olan üstâdını Diyârbekir'e da'vet etdi. Rükûbu içün bizzât kendi paytonunu gönderdiği gibi 'azîmet ve 'avdeti esnâsında merâsim-i hürmetkârâne de yapdı, yapdırdı. 'Arabî üç yüz on bir ve Rûmî üç yüz on târîhinde idi ki şu sûretle da'vet-i vâkı'aya icâbet ve pek muhteşem bir hâlde Âmid'e âmed ü şüd etmekle en sevgili bir dostunun tatyîb-i kalbine mübâderet eden muhterem pederimin muğtenim bildiğim hizmet ve ma'iyyetinde arabaya râkiben Diyârbekir'e müteveccihen yola çıkdık. Esnâ-yı râhda müşârünileyh Hazretleri fakīre hitâben "Kemâl! Şu sefer-i nâgehân-zuhûr içün hâtırıma şimdi bir târîh geliyor. Ammâ ma'hûdun hilâfı olarak 'Arabî değil Rûmî oluyor. Ma'lûm ya, târîhler dâimâ sene-i 'Arabiyye üzere tanzîm edilir." dedi,

***Hamdî** sevk etdi bizi Âmid'e dek sırr-ı kader* 1310 [1894]

mısrâ'ını okudu. Hemân cevâben fakīr dahi "Efendim, müsâ'ade buyurursanız bendeniz şu sûretle ikmâl edeyim." dedim. Bi'l-bedâhe:

Yazdı târîhini Rûmî olarak şimdi peder
***Hamdî** sevk etdi bizi Âmid'e dek sırr-ı kader*

beytini okudum. Hasbe'ş-şefka kabûl ve istihsân buyurdular. Bu vech üzere cereyân eden şu küçük mükâleme-i edebiyyeyi mü'ehharan Paşa Hazretleri ile dîger zevât-ı münâsibeye 'arz ve beyân eylediğimiz zamân içlerinde "Bu da Hocaefendi Hazretleri'nin mes'ûdiyet ve bahtiyârlığı esbâbından biridir." diyenler de olmuşdu. Mecma'-ı fezâil olan o iki muhibb-i fillâhı Cenâb-ı Allah vâsıl-ı cinân, nâil-i kurb-ı Rahmân eylesin. Âmîn."
(bk. Kemâleddin Harputî, *Tesbîtü'l-mefhûm…*, AÜDTCF Kütüphânesi, Mustafa Con Blm., nr. A/237, vr. 26ª-27ª. Eser tarafımızdan bugünkü harflere aktarılmış, kaynak tespitleri yapılıp çeşitli notlar ilâve edilerek "Kemâleddin Harputî'nin *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkīki't-tebe'iyyeti beyne'l-'ilmi ve'l-ma'lûm* Adlı Kelâm Risâlesi" başlığıyla yayıma hazır hâle getirilmiştir.)
Sırrı Paşa ile ilgili teferruatlı mâlûmat için bk. Cemal Kurnaz, "Sırrı Paşa", *DİA,* İstanbul 2009, XXXVII, 127-129.

38 İkinci mısrâdaki "vech-i zuhûr" terkîbi neşirde sehven olsa gerek "vech-i tuhûr/ tahûr" okunacak şekilde çıkmıştır.

39 *Sırr-ı Tenzîl* ve *Sırr-ı Furkān* Sırrı Paşa'nın tefsire dair eserlerinden ikisidir. *Sırr-ı Tenzîl*, onun *Ahsenü'l-Kasas*, *Sırr-ı Furkān* ve *Sırr-ı İnsân* adlı yine tefsirle alâkalı matbû eserlerinin özeti mâhiyetindedir. 1311/1894'te yazılan eserin bilinen iki yazması Süleymaniye Kütüphânesi, Esad Efendi Blm., nr. 177 ve Diyarbakır İl Halk Kütüphânesi, nr. 886'da bulunmaktadır. *Sırr-ı Furkān* ise Furkān Sûresi'nin tefsiri olup İstanbul'da basılmıştır (1307, 1312).

9. Hâk-i gufrâne büründükçe Cenâb-ı Sırrı
'Âfiyet üzre bulunsun şeh-i Fârûk-sıfât

10. Eşk-i pür-hûn ile târîhini nakş etdi **Kemâl**
Sırrı Paşa bu sene eyledi ifnâ-yı hayât [40]

سری پاشا بو سنه ایلدی افنای حیات

1313 (1895) [41]

11

Mutavvel'**e bed' ü mübâşeret olundukda 'âcizâne söylediğim târîhdir**:[42]

[Fâ'ilâtün (fe'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

1. Lutf u ihsânını Hak kıldı mezîd
Vâcib oldu bana şükr ü tahmîd

2. Vâlid-i mâcid [ü] hem üstâdım
Anda cem' oldu bütün hulk-ı **hamîd**[43]

3. Kerr-i ezmân ile mümkün mü ola
Asl-ı dîne bu gibi rükn-i meşîd

4. Dâniş ü fazlda mânendi 'adîm
Gelemez ka'bına hem İbn 'Amîd [44]

---

40 Kemâleddin Efendi bu mısrâı "Eyledi bu sene Sırrı Paşa ifnâ-yı hayât" şeklinde yazmış, *Hazîne-i Fünûn* imzalı dipnotta ise mısrâın takdîm-tehîrle yukarıdaki şekliyle yazılmasının daha selis olacağı ifade edilmiştir. Kemâleddin Efendi *Hazîne-i Fünûn*'a bu düzeltmeyle ilgili bir mektup yollamış, mektup derginin 4. cilt, 6. sayısında (22 Zilhicce 1313/ 4 Haziran 1896) "Harput'dan Derci Ricâsıyla Vârid Olmuştur" duyurusuyla yayımlanmıştır (s. 87-88). Kemâleddin Efendi'nin mektubu şöyledir: "**Teşekkür ve İ'tizâr**: *Hazîne-i Fünûn*'un el-hak tenvîr-i 'uyûn ve bütün müştâkān-ı 'irfânı memnûn eyleyen tedkīkāt-ı edebiyyesi cümle-i cemîlesinden olarak 37 numerolu nüshasındaki târîh-i nâçîzâneme ta'lîk eden mutâla'ası pek musîb olduğunu ma'a't-teşekkür tasdîk ve ikrâr ve hakīkaten 'acizleri de târîhin tanzîm ve takdîminden sonra muvaffak olduğum o mülâhazanın nasılsa sâika-i işgâl ile 'arz ve ihtârı husûsunda terâhî' ve ihmâl eyledigimden 'alenen ızhâr-ı nedâmet ve i'tizâr eylerim. **Kemâleddin Harputî**."

41 Kemâleddin Harputî. *Hazîne-i Fünûn*, III/37 (13 Ramazân 1313/ 27 Şubat 1896), s. 392.

42 *el-Mutavvel fi'l-me'ânî ve'l-beyân:* Sa'deddin Teftâzânî'nin (v. 792/1390) Hatîb Kazvînî'nin (v. 739/1338) *Telhîsü'l-miftâh*'ına yaptığı şerhtir. Aşağıda 14 numaralı kıt'ada da görüleceği üzere eser *Şerh-i Telhîs* olarak da anılırdı. *Telhîsü'l-miftâh* ise Ebû Yakub Sekkâkî'ye âit (v. 626/1229) *Miftâhu'l-ulûm* adlı kitabının belâğata dâir üçüncü bölümünün muhtasarıdır. *Miftâhu'l-ulûm* da Sekkâkî'nin sarf, nahiv ve belâğat olmak üzere üç bölümden oluşan meşhur kitabıdır. Medreselerde talebelerin seviyesine göre her üç eser de sırasıyla okutulurdu. Seyyid Şerîf Cürcânî'nin (v. 816/1413) *Hâşiye ale'l-Mutavvel*'i de hocanın isteğine göre okutulan kitaplardandı.

43 Kemâleddin Efendi babası Abdülhamîd Hamdî Efendi'den bahsettiği bu beyitte son kelimeyi tevriyeli kullanmaktadır.

44 Ebü'l-fazl İbnü'l-Amîd'in asıl adı Muhammed b. Hüseyn el-Kummî olup h. IV. asırda yaşamış ve 360/970'de

5. Bana başlatdı *Mutavvel Telhîs*
Bezl-i himmet ile bu sâl-i cedîd

6. Dü cihânda ola şâd ü mesrûr
Olmaya kaddi nevâible hamîd

7. Sâyesinde nice a'vâm u dühûr
Zindegânî ederim yâ Rab ümîd

8. Dedi cevher gibi târîh **Kemâl**
Ola itmâmı da bâ fazl-ı Mecîd

اوله إتمامي ده با فضل مجيد

1305 (1888) [45]

12

Babası Abdülhamîd Hamdî Efendi'nin vefâtı sebebiyle yazdığı târih:
[Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün (fa'lün)]

1. Eyâ mekâbir-i zâir olan gürûh-ı 'ibâd
Edin şu merkad-i pâkin ziyâretin mu'tâd

2. Teessüf eyleyerek eşk-rîz olun her dem
Yıkıldı çünki bu dîn içre bir metîn 'imâd

3. Risâle şârihi Abdülhamîd Efendi Hoca
İmâm-ı A'zam-ı asr iken ol kerîm-nihâd

4. Bu kabr-i pâke defin oldu ya'nî fevt olarak
Umûma olsun İlâhî şefî'-i yevm-i tenâd [46]

5. **Kemâl** yazdı teessürle çifte târîhin
Birinci Rûmî olur mısrâ'aynı kıl ta'dâd

vefât etmiştir. İbnü'l-Amîd Büveyhî vezîrlerinden olmakla birlikte asıl şöhreti büyük bir âlim ve kuvvetli bir edîb olmasından kaynaklanmaktadır. Bilhassa eski dönem Arap şiiri, lugat, nahiv, arûz, Kur'an ilimleri, tefsir, fıkıh, felsefe, hendese, astronomi gibi sâhalarda nâmından söz ettirmiş; aklî ve naklî ilimlere vukûfu hasebiyle "İkinci Câhız" olarak anılmıştır. (Ahmet Güner, "İbnü'l-Amîd", *DİA,* İstanbul 1999, XX, 486.)

45 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 148 (Eser yazma olmasına rağmen varak değil sayfa esas alınarak numaralandırılmıştır).

46 İkinci mısrâın sonundaki "yevm-i tenâd" ibâresinden kastedilen kıyâmet günüdür. Kur'ân-ı Kerîm'de "yevme't-tenâd" şeklinde geçmekte olan terkîb "feryâd ü figân günü" mânâsına gelmektedir. (Âyet için bk. el-Mü'min 40/32.)

6. *Peder Efendi bugün eyledi behişti mekân*
Hemen cinân ile değişti cihânı bir üstâd [47]

پدر افندی بوکون ایلدی بهشتی مکان = r. 1318
همن جنان ایله دکشدی جهانی بر استاد = h. 1320 (m. 1902)[48]

13

Babası Abdülhamîd Hamdî Efendi ile Diyarbakır'a yaptıkları yolculuk esnasında düşürdükleri târih:

[Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Yazdı târîhini Rûmî olarak şimdi peder
***Hamdî** sevk etdi bizi Âmid'e dek sırr-ı kader*

حمدی سوق ایتدی بزی آمده دك سر قدر

Rumî 1310 (m. 1894) [49]

14

Dîger (*Mutavvel*'i okumaya başladığı yıla düşürdüğü târihlerden biri):[50]

[Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün]

Lehü'l-hamd lutf-ı Hak'la *Şerh-i Telhîs* [51]
Olundu bed' olsun tîzce ikmâl

Kemâl târîh-i cevher *ferd*i geldi
Mutavvel başladım hatm ola bu sâl

مطول باشله دم ختم اوله بو سال

1304+1=1305 (1888) [52]

47 İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 161. Kemâleddin Efendi'nin bu gazeli babasının mezar taşına hakkedilmek üzere yazdığı anlaşılmaktaysa da mezarın bugünkü taşlarında bu gazel bulunmamaktadır.
48 Bu mısrâı Sunguroğlu "Haman cihanla değişdi cihanı bir üstad" şeklinde nakletmiştir. Ancak bu okuyuş hem mısrâda rekâket meydana getirmekte hem de ebcedin tutmamasına sebep olmaktadır. "Cihanla" kelimesini "cinân ile" şeklinde değiştirdiğimizde ise mânâ ve hesap tutmakta, ancak bu sefer de vezin aksamaktadır.
49 Birinci mısrâ Kemâleddin Efendi'nin, ikincisi Abdülhamîd Hamdî Efendi'nindir. Beytin hikâyesi için yk. bk. 37. dipnot.
50 Diğeri için yk. bk. 11 numaralı şiir.
51 *Şerh-i Telhîs* için yk. bk. 42. dipnot.
52 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 148.

15

Harput'un Sâbık Belediye Reîsi Feyzî Beyzâde Mehmed Midhat Efendi'nin vefâtına târîh:[53]

[Fâʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilün (faʿlün)]

1. Feyzî Beyzâde Efendi ki Muhammed Midhat
İştihâr etmiş idi belde-i Harput'ta tamâm

2. Hatm-ı enfâs ederek gitdi cihândan hayfâ
Kasr-ı cennetde İlâhî göre lutf u inʿâm

3. Geldi *üçler* dedi târîh-i vefâtın **Kemâl**
Feyzî Beyzâde bu sâl eyledi me'vâyı makām

فيضى بكزاده بو سال ايلدى مأوايى مقام

1342+3= 1345 (1926) [54]

16

Babası Abdülhamîd Efendi'nin vefâtı üzerine yazdığı ve mezar taşına hakkedilen târih manzûmesi:

[Müstefʿilün müstefʿilün]

1. Ey zâir-i ʿibret-karîn
Bir zâtdı ki burda defîn

2. Abdülhamîd Efendi kim
Allâme-i asr-ı güzîn

53 Feyzî Beyzâde Efendi Harput'un eşrâfından bir zâttır. Babası varlıklı bir tüccar olduğu için temel eğitimden sonra tahsile devam etmemiş, onun işleriyle meşgûl olmuştur. Bir ara Anbar memurluğu yapmış, sonra Harput Belediye Reisliğinde bulunmuştur. Belediye reisiyken 1315/1897'de ekmeğe yapılan zamma isyân eden halk tarafından alaşağı edilen Feyzi Efendi bu isyanda canını zor kurtarmış, geri kalan hayatını kendi işleriyle meşgûl olarak geçirmiştir. (İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 356.)

54 *a.g.e.,* II, 356. Mehum Sunguroğlu, Kemâleddin Efendi'nin yazdığı târih mısrâını "1342+3= 1345" olarak açıkça hesaplamasına rağmen Beyzâde Mehmed Bey'in vefât târihini m. 1929 olarak vermiştir. Halbuki 1929'un hicrî karşılığı 1347-1348'dir, 1345 ise m. 1926'ya tekābül etmektedir.

3. Olduğu-çün mevti ile
Âlem umûm üzre hazîn

4. Târîhini yazdı **Kemâl**
Ağladı cümle mü'minîn

اغلدى جمله مؤمنين

1320 (1902)[55]

17

Târîh-i Cülûs[-ı Sultân Vahîdeddin][56]
[Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

1. Mu'în olsun Cenâb-ı Pâdişâh'a cümle kerrûbîn
Deyu eyler du'â ihlâs ile **Müftî Kemâleddîn**

2. Serîr-i şevketinde 'izz ü ikbâl üzre her bir hîn
İlâhî pâdişâhı [gâlib ü] mansûr kıl âmîn[57]

3. Deyüp de yazdı târîh-i cülûsun böylece zerrîn
Bu mâh şâh-ı cihân oldu Muhammed Hân Vahîdeddîn

بو ماه شاه جهان اولدى محمد خان وحيدالدين

1336 [1918][58]

55 İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 162. Bu manzûmenin hakkedildiği taş bugün Abdülhamîd Efendi'nin mezarının başında bulunmaktaysa da yazı aşınma ve oksitlenmeden dolayı maalesef okunamaz hâle gelmiştir.

56 Osmanlı'nın son sultânıdır. 1861'de doğmuş, 1926'da San Remo (İtalya)'da vefât etmiş, Şâm'a defnedilmiştir. 3 Temmuz 1918-1 Kasım 1922 târihleri arasında hüküm sürmüştür. Sultân Vahdeddin hayatı, padişahlık devresi, icrâatları, verdiği kararlar, Ankara Hükümeti'yle mücâdelesi, sürgünü, hâtırâtı ve vefâtı gibi hususlar bakımından en çok tartışılan Osmanlı sultânlarından biridir. (bk. Cevdet Küçük, "Mehmed VI", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 422-430.)

57 Bu mısrâda muhtemelen mürettib hatâsı sebebiyle bir kelime eksik kalmıştır. Mısrâı yukarıdaki ilâveyle yazdığımızda vezin düzelmektedir.

58 Ma'mûretü'l-'azîz vilâyeti merkez müftîsi Kemâleddîn. *Cerîde-i Sûfiyye* nr. 148 (22 Zilka'de 1336/ 29 Ağustos 1918), s. 462.

18

Maʿmûretü'l-azîz Hamidiye İdâdîsi'nin İnşâsına Yazdığı Târih:[59]

[Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün]

1. Cihân-bân-ı muʿazzam Hazret-i ʿAbdülhamîd Han kim
Zamân-ı saʿdi behcet-bahşdır erbâb-ı âmâle

2. Hemân iʿlâ-yı dîne sarf eder fikr-i hümâyûnun
Müceddiddir sezâdır süddesi her dürlü iclâle

3. Ziyâ-pâş-ı maʿârif oldu şems-i himmeti dehre
Hilâl-i kadrin eyler saʿy herkes şimdi ikmâle

4. Güzel tarz üzre ez-cümle bu zîbâ mektebi Vâlî
Hasan Beg sâye-i lutfında himmet kıldı aʿmâle[60]

5. O vâlî-i merâhim-pîşe lutf-endîşe kim etdi
Tefevvuk istikāmet ʿiffet ü re'fetle emsâle

6. Mü'ebbed kıla Mevlâ pâdişâhın şevket ü şânın
Fürûğ-ı devleti fer vere dâim mülk ü ikbâle

7. *İki* destin duʿâya kaldırup evvel de târîhin
Zehî bir mekteb-i iʿdâdî inşâ oldu etfâle

زهی بر مکتب إعدادی انشا اولدی اطفاله

1305-2= 1303 (1885) [61]

59 Manzûmenin kayıtlı olduğu yazmada başlık yoktur. Yaptığımız araştırmalarda o târihlerde inşâ edilen mektebin kısaca Hamidiye veya Mülkiye İdâdîsi olarak anılan "Maʿmûretü'l-azîz Mekteb-i İdâdî-i Hamîdiyye-i Mülkiyye-i Şâhâne" olduğunu tespit ettik. Kendisi de bu mektep mezunu olan merhum Sunguroğlu okulunun fizikî yapısı, hocaları, dersleri, talebeleri, imtihânları vs. hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Teferruatı için bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, II, 65-75.

60 Hacı Hasan Refîk Bey (Maʿmûretü'l-azîz vâliliği 1883-1889). bk. *1302 Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Sâlnâme-i Vilâyet-i Maʿmûretü'l-azîz,* Vilâyet Matbaası, ty., s. 48.

61 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 148.

19

Kızı Fatma Râşide Hanım'ın doğumuna düşürdüğü târih:

[Fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün]

Söyledim târîhini cevher gibi
Râşidemiz doğdu mehd-i ʿâleme

راشده مز طوغدى مهد عالمه

1317 (1900)[62]

20

Harputlu Şâir Kanbalakzâde Abdülhamîd Hazmî Efendi'nin vefâtına yazdığı târih:[63]

[Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün]

1. Abdülhamîd Hazmî Efendi muhterem bir zât idi
Hikmetler etdi sıdk ile cidden bu mülk ü millete

2. Kâmil edîb olduğu-çün kāl u kalemle her zamân
Bezl-i himem eyler idi nefʿ-i umûma hizmete

3. Hüsn-i hisâl-i pâk ile ilm ü edeb bâbında da
Hayrân idi ehl-i kalem gösterdiği ehliyyete

4. Zehr-âb-ı mevti nûş edip eyvâh fevt oldu bu sâl
Mağfûr olup mazhar ola yâ Rab cemâl-i Hazret'e

62 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 149. Fatma Râşide Hanım'la ilgili teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 111-112.

63 Kanbalakzâde Hacı Abdülhamîd Hazmî Efendi 1272/1856'da Harput'ta doğdu. Şehrin diğer büyük hocalarının yanısıra Kemâleddin Efendi'nin babası Abdülhamîd Hamdî Efendi'den de ders aldı. Çeşitli devlet kurumlarında kâtiplik yaptıktan sonra iki dönem Harput Belediye reisi oldu. Elʿazîz Rüşdiye'sinde imlâ hocalığı, Harput Dârü'l-hilâfe'sinde Türkçe, edebiyat, malûmât-ı hukûkiyye muallimliği, Harput İmam Hatip Mektebi'nde Türkçe hocalığı vazifelerinde bulundu. İmâm Efendi'nin [Osman Bedreddin, v. 1343/1924] müridlerinden olan Hazmî Efendi Kemâleddin Efendi'nin de yakın arkadaşlarındandı. Beş çocuğundan dördünün kendisinden önce vefât etmeleri, büyük bir iştiyâkla bağlı olduğu şeyhinin vefâtı, Harput'ta ulemânın maruz kaldığı baskılar vs. sebeplerle 1928'de Mısır'a hicret etti ancak orada da kalamadı, aynı yıl Harput'a döndü ve burada vefât etti. Araştırmacılar onun mütevâzı, ahlâk-ı hamîde sâhibi bir zât ve kuvvetli bir şâir olduğu hususunda müttefiktirler. bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 292-298; M. Naci Onur, *Harputlu Dîvân Şâirleri,* Elazığ [1988], s. 80-84; Hayrettin Ayaz, *Dîvân: Harputlu Abdülhamid Hazmî,* İstanbul 1998, XI-XIX.

5. Târîh-i tâmmın söyledi **Müftî Kemâleddin** hemân
'Azm eyleyip gitdi bu yıl Hazmî Efendi cennete

عزم ايليوب كيتدى بو ييل حزمى افندى جنته

1346 (1928)[64]

21

Büyük oğlu Ömer Naîmî Efendi'nin doğumuna düşürdüğü târih:
[Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün]

Yazdım **Kemâl** târîh hamd eyleyüp Hudâ'ya
Mahdûm Ömer 'ademden bezme vücûda geldi

مخدوم عمر عدمدن بزمه وجوده كلدى

1309 (1892)[65]

22

Ablalarından birinin vefâtına düşürdüğü târih:
[Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]

Bir âh ile cevher gibi târîhini yazdım
Lâyık idi ki hemşîremiz cennete gitdi

لايق ايدي كه همشيره مز جنته كيتدى

(1310+1=1311/ 1893-1394) [66]

64 Manzûme için bk. M. Naci Onur, *Harputlu Dîvân Şâirleri,* s. 80-84.
65 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 149. Ömer Naîmî Efendi hakkında bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 104-110.
66 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 149. Kemâleddin Efendi'nin Nâfia, Tâhire ve Ayşe adında ablaları vardır (*Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vr.nr. yok). Sunguroğlu, Tahire Hanım'ın Han (merkez Hankendi köyü) ağalarından Mehmed Ağa ile, Ayşe Hanım'ın da Hoğu ağalarından Mustafa Ağa ile şatafatlı düğünler yapılarak evlendirildiğini söyler (*Harput Yollarında,* IV, 40-41). Kemâleddin Efendi'nin vefât kaydının bu üç abladan hangisine âit olduğunu bilmiyoruz.

23

Küçük oğlu Abdülhamîd Hamdî Efendi'nin doğumuna düşürdüğü târih mısrâı:

[Mef'ûlü fâ'ilâtü fâ'ilâtü fâ'ilün]

'Abdülhamîd Efendi nâmı avdet etdi

عبد الحميد افندی نامی عودت ایتدی

1320 (1902) [67]

24

Torunu Müfîde'nin doğumuna düşürdüğü târih:

[Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fa'lün]

Yeni hafîdeme târîh yazdılar *üç*ler
Müfîde Hânım'ı Rabbim bize 'atâ kıldı

مفیده خانمی ربم بزه عطا قیلدی

1330+3= 1333 (1915)[68]

25

Ağabeyi Saîd Efendi'nin vefâtına yazdığı târih:[69]

[Müstef'ilün fe'ûlün müstef'ilün fe'ûlün]

1. Vâ'izlerin hakīkat olmuşdu ercümendi
Fevt oldu gitti hayfâ Hâcı Sa'îd Efendi

67 *Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vr. nr. yok. Âile içinde "Küçük Efendi" olarak anılan Abdülhamîd Hamdî Efendi hakkında bilgi için bk. Ahmet Karataş, a.g.m., s. 112-113.

68 Ömer Naîmî Efendi'nin kızı olup çocuk yaşta vefât etmiştir. *Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vr. nr. yok.

69 Saîd Efendi'nin tam adı Mehmed Saîd Mansûr'dur. Babası Abdülhamîd Efendi'nin kaydına göre 25 Rebîü'l-âhir 1274/ 13 Aralık 1857'de dünyaya gelmiştir. Harput'un önde gelen şâirlerinden Hoğulu Rahmî Efendi doğumuna şu manzûmeyle târih düşürmüştür:

Şükr Mevlâ'ya bu şeb lutf-ı Hudâ etdi zuhûr
Matla'-ı burc-ı sa'âdetde zuhûr eyledi nûr

Hamd ola Hamdî Efendi'ye verip Hazret-i Hak
Ya'nî bir hayr-ı halef tıfl-ı zekiyy-i Mansûr

Kurretü'l-'ayn-i eb ü ceddi olup gevher-i pâk
Dîdeler rûşen olup oldu gönüller mesrûr

2. Fıtrî letâfetiyle meşhûr-ı ʻâlem idi
Ne kimse ona benzer ne başkasına kendi

3. Zâhirde lâubâlî zannedilirdi lâkin
Bâtında hissemendi idi esrâr-ı fendi

Cedd-i aʻlâsını hem-nâmı olup şâd etdi (Büyük dede Muhammed Saîd Efendi'ye atıf vardır.)
Vâris-i ʻilm ü kemâli ede ol Rabb-ı Gayûr

Çâr-yârin mededi ile denildi târîh
ʻÖmr-i sermedle emîn ola Muhammed Mansûr

عمر سرمدله امين اوله محمد منصور

(1270+4= 1274/ 1857)

(*Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 147; *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vr.nr. yok).

Saîd Efendi, tahsilini Kâmil Paşa Medresesi'nde babasından ders alarak ikmâl etmiş, Sâre Hatun (Sarahatun) Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Esas şöhretini Sâre Hatun Camii'nde yaptığı tesirli vaazlarla elde eden Saîd Efendi çeşitli memuriyetlerin ardından 1913-1918 döneminde Elaziz mebusu olarak vazife yapmıştır. Merhum Sunguroğlu'nun kaydına göre âlim, fâzıl, natûk, nüktedân, hazırcevap, şen ve şâtır bir zât olan Saîd Efendi Harput'ta "Hacı Efendi" hattâ daha çok "Deli Hacı" olarak anılırdı. Saîd Efendi İstanbul'un 8 Safer 1337/ 13 Kasım 1918'te işgâli üzerine Halep üzerinden Harput'a dönmüş, "sultânü'l-vâizîn" olarak camilerde vaʻz u nasihatlerine devam etmiştir. Sesi gür ve tesirli olduğundan resmî günlerde ve çeşitli merasimlerde yapılması gereken nutuk ve duâ vazifesi ona tevdî edilirdi. Saîd Efendi'nin son yılları yokluk, hastalık ve ızdırapla geçmiştir. Âilenin başına gelen felâketlerden (kardeşi Kemâleddin Efendi'nin azli ve sürgünü, âilenin asırlık akarlarına el konulması, toprakların elden gitmesi vs.) oldukça etkilenmiş ve 28 Rebîü'l-âhir 1345/ 4 Kasım 1926'da 70 yaşında vefât etmiştir. Kemâleddin Efendi sürgün sebebiyle Samsun'da olduğundan ağabeyinin cenâzesinde bulunamamış ancak yukarıdaki târih manzûmesini yazmış ve bu manzûme ağabeyinin mezar taşına hakkedilmiştir. Ayak tarafında olduğunu zannettiğimiz o mezartaşı bugün ne yazık ki yerinden kopmuş, bilâhere mezardan bağımsız olarak toprağa yerleştirilmiş ve üzerindeki yazı da silinmiştir. Baş kısmındaki şâhidede ise şu ibâre bulunmaktadır: "Yâ Gaffâr. *Kasîde-i Bürde* şârihi merhûm Ömer Naʻîmî Efendi ahfâdından Sultânü'l-vâizîn mebʻûs-ı esbak el-Hâc Mehmed Saʻîd Efendi merhûmun rûhuna Fâtiha - 1345." Said Efendi'nin bugüne intikāl etmiş bir eseri yoktur. Sunguroğlu da bu konuda mâlumat vermemektedir.

Enver Paşa yönetimindeki Osmanlı Hükûmeti 9 Cemâziye'l-âhir 1333/ 24 Nisan 1915'te bütün vilâyetlere gönderdiği bir tebliğ ile Ermeniler'le ilgili alınan bir dizi kararın uygulanmasını istemişti. Bu kararları kapsayan kanun bilâhere Tehcir veya resmî adıyla Sevk ve İskân Kanunu olarak adlandırılacaktır. Dâhiliye Nâzırı Talat Paşa'nın emriyle bu kanunun en sıkı uygulandığı yerlerden biri de Mamuretü'l-azîz'dir. İstanbul'un işgâlinden sonra mütâreke kuvvetleri Divân-ı Harb-ı Örfî (Savaş Suçları Mahkemesi) tesis ederek sevkiyât esnasında Ermeni kafilelerin korunmadığı, onlara zulmedildiği, haksız yere öldürüldükleri, emvâl-i metrûkenin talan edildiği gibi gerekçelerle devrin bazı siyâsîlerini ve bürokratlarını yargılamışlardır. Mamuretü'l-azîz tehciri dâvâsında yargılananlar arasında Saîd Efendi de vardır. Dâvâ 2 Zilkaʻde 1337/ 30 Temmuz 1919'da İstanbul'da görülmeye başlamıştır. Sanıklardan Mebʻus Hacı Said Efendi ile Safvet Efendi'lerin dâvâ dosyaları o esnâda Harput'ta olmaları hasebiyle İstanbul'a getirilmeleri uzun zaman alacağından ayrılmıştır. Yargılamalar 21 Rebîü'l-âhir 1338/ 13 Ocak 1920'de tamamlanmış, verilen kararların bir kısmı 19 Cemâziye'l-evvel 1338/ 9 Şubat 1920'de Takvîm-i Vekāyîʼde neşredilmiştir. (Bu mesele hakkında daha teferruatlı bilgi için bk. Ferudun Ata, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargılamaları,* Ankara 2005, s. 8-17; 231-235. Saîd Efendi'nin hayatı hakkında bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 163-168).

Said Efendi öteden beri bürokrasinin içinde bulunduğu ve memleket meseleleriyle haşir neşir olduğu için siyâsî/ ictimâî hâdiselere bağımsız kalmamıştır. Bunun örneklerinden biri aralarında kendisinin de bulunduğu Elaziz'in eşrâf ve ulemâsından bir grupla birlikte *İ'tisâm Mecmûası*'nın nâşiri Ahmed Şîrânî'ye (v. 1361/ 1942) o sıralar oldukça tartışılan Turancılık cereyanına karşı İslâmcılığı savunan, içinde "Biz Türküz lâkin dînimizi, dilimizi hâşâ ne Türklüğe ne de dinsiz bir kavmiyyete değişmeyiz!" gibi cümlelerin bulunduğu bir telgraf göndermesidir. Ahmed Şîrânî mecmûanın 54. sayısında (17 Rebîülevvel 1338/ 10 Aralık 1919) "Harput'tan Bir Telgraf" başlığıyla bu telgrafı neşretmiş, bir sonraki sayıda da (24 Rebîülevvel 1338/ 17 Aralık 1919) telgrafı müsbet bir şekilde teferruatlıca değerlendirmiş ve Harput heyetine teşekkür etmiştir.

4. Yazdım **Kemâl** çıkdı *bir* mısrâ' ile târîh
Cennetde 'Adn'e gitdi Hâcı Sa'îd Efendi

جنتده عدنه كيتدى حاجى سعيد افندى

1346-1=1345 (1926)[70]

c) Kısa Manzûmeler

26

[Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

1. Kâmil oldu sebeb-i mahv-i **Kemâl**
İstemiş böyle demek Rabb-ı Celâl

2. Hangi cürmümdü ki darıtdı seni
Sâhil-i bahre kadar atdı beni

3. Etdi âlemlere rüsvâ beni Hak
Bu da bir cilve-i Hak'dır mutlak

4. Tevbe etdim sana yâ Rab tevbe
Yeter oldu bana mesken kulübe [71]

27

[Fe'ilâtün (fâ'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilün]

1. Vermeseydi bize miknet Allâh
İşlemek mümkün olur muydı günâh

2. Fakat ondan diye tuğyân etmek
Uyamaz şart-ı 'ubûdiyyete pek

3. Yine müstağfir olup da diyelim
Biz kusûr etdik İlâhî n'idelim[72]

70 İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 168.
71 Kemâleddin Efendi'nin Samsun'da sürgündeyken yazdığı şiirdir. (*Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 98). Kemâleddin Efendi'nin bahsettiği "Kâmil"in kim olduğunu tespit edemedik.
72 Kemâl. *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 8.

<u>28</u>

{خَمْسٌ بِخَمْسٍ، مَا نَقَضَ قَوْمٌ الْعَهْدَ إِلّا سُلِّطَ عَلَيْهِمْ عَدُوُّهُمْ، وَمَا حَكَمُوا بِغَيْرِ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ إِلّا فَشَا فِيهِمُ الْفَقْرُ، وَلا ظَهَرَ فِيهِمُ الْفَاحِشَةُ إِلّا فَشَا فِيهِمُ الْمَوْتُ، وَلا طَفَّفُوا الْمِكْيَالَ إِلّا مُنِعُوا النَّبَاتَ وَأُخِذُوا بِالسِّنِينَ، وَلا مَنَعُوا الزَّكَاةَ إِلّا حُبِسَ عَنْهُمُ الْقَطْرُ}

"Beş şey, beş şeye sebep olur. Ahdi bozmak düşman musallat olmasına, Kur'an'a aykırı hüküm vermek fakirliğe, fuhşun ortaya çıkması ölümlerin artmasına, ölçü ve tartıda eksiklik kıtlığa, zekâtın verilmemesi kuraklığa." hadîsinin nazmen tercümesi:

[1] خَمْسٌ بِخَمْسٍ قَالَهَا الرَّسُولُ
نَظَّمْتُهَا احْفَظْ إِنَّهَا مَقْبُولُ

[2] يُسَلَّطُ الأَعْداءُ بِالْبَاسِ
عَلى الَّذى يَنْقُضُ عَهْدَ النَّاسِ

[3] وَمَنْ بِغَيْرِ الشَّرْعِ كَانَ حاكِماً
مِن إِفْتِقارٍ لا يَكونُ سالِماً

[4] إِنْ قَصَدَ الفَاحِشَةَ الْأَنامُ
يَعُمُّ فِيهَا الْمَوْتُ وَالْحِمَامُ

[5] اَلْبَخْسُ وَالنُّقْصَانُ فِى الْمِكْيَالِ
يُوجِبُ قَحْطاً شامِلاً فِى الْحَالِ

[6] وَمانِعُ الزَّكَاةِ اَيْضاً لا يَرَى
قَطْرَ السَّمَاءِ نازِلاً بِلاامِرا[73]

73 Kemâl. Hadîs-i şerîfin kaynakları için bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Beyrut 1984, XI, 37-38 (hadis nr. 10992); Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36447, vr. nr. yok. Kemâleddin Efendi bu hadîsi yukarıdaki Arapça manzum açıklamasıyla birlikte *Rekâik: Hadîs-i Erbaîn Risâlesi* adlı eserine kaydetmiştir. Manzum açıklama bir yazmada daha kayıtlıdır. (*Mecmûa*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.) Buradaki kayıtta son mısrâdaki "بلاامرا" kelimesi "بلاامتراء" şeklindedir. Manzûmenin tercümesi şöyledir:
[1] Peygamber Efendimiz'in beş şey ile beş şeyin meydana geleceğine dâir sözünü nazmettim. Ezberle! Çünkü makbûl olanı budur. [2] İnsanlara verdiği sözde durmayana düşman fitne salacak (ortalığı karıştıracak) bir şekilde musallat olur. [3] Şerî'atin hilâfına hükümler veren kendini fakirlikten kurtaramaz. [4] Allah'ın yasakladığı şeye (fuhşa) yönelen halkın arasında ölüm kol gezer. [5] Ölçü ve tartıda eksiklik kıtlığa yol açar. [6] Zekâtını vermeyen de gökten bir damla yağmur yağdığını göremez.
bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi'nin Rekâik: Hadîs-i Erbaîn Risâlesi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 48 [İstanbul 2015], s. 77-78).

d) Gazeller

29

[Fâʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilün (faʿlün)]

1. Saʿy-i tahsîl-i emel mâniʿ-i kâm oldu bana
Nâ-murâd olma dahi gayri murâd oldu bana

2. Nûr-ı aynım sana etmem bunu etsem de helâl
Hasret-i çeşmin ile hâb harâm oldu bana

3. Ben de düşdüm heves-i âlem-i âba nâçâr
Gerdiş-i câm-ı safâ halka-i dâm oldu bana

4. Âh ki sen gibi âhûyı şikâr edemedim
Yohsa çok murg düşüp dâmıma râm oldu bana

5. Câmiʿ-i aşk-ı ruh-ı yâre duhûlümde **Kemâl**
Kûhken kāmet edip Kays imâm oldu bana [74]

30

Rüsûmât Mümeyyizlerinden Hüseyin Vassâf Bey'in ***Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*** **Nâmındaki Eserine Yazılmış Takdîrnâme**:[75]

[Fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün]

1. Hidmet-i ebrârı îfâ eyleyüp Vassâf Beg
Bir *Sefîne* yapdı ki râğıb olan memnûn olur

2. Şübhesiz mersâ-yı kurb-ı Hakk'a vâsıfdır o zât
Rütbe-i ʿulviyyeti gitdikçe de efzûn olur

---

74 Kemâleddin Efendi bu gazeli büyük oğlu Ömer Naîmî Efendi 1928'de Sandıklı'da savcı iken onun hasretiyle yazmıştır (bk. Süleyman Ateş, *Bir Ömür Böyle Geçti,* İstanbul ty., I, 106-107).

75 **Hüseyin Vassâf Efendi:** 1288/1872'de İstanbul'da doğdu. Resmî eğitim hayatını müteâkip Rüsûmât Emâneti Evrak Kalemi'nde işe başladı. Çeşitli kademelerde kâtiplik, müdürlükler yaptı. İstanbul Rüsûmât başmüdürü iken emekli oldu. Hüseyin Vassâf Efendi Uşşâkî dergâhında seyr ü sülûkunu tamamlamış bir mutasavvıf ve bir tasavvuf târihçisidir. Büyük emekler sarfederek 1925'te tamamladığı *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr* adlı eseri günümüzde tasavvuf araştırmacılarının en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Eser Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz tarafından bugünkü harflere aktarılarak neşredilmiştir (İstanbul 2006). 30'un üstünde eseri bulunan Hüseyin Vassâf Efendi 1929'da İstanbul'da vefât etmiş, Rumelihisarı Kabristanı'na defnedilmiştir. Daha teferruatlı bilgi için bk. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, "Hüseyin Vassâf", *DİA,* İstanbul 1999, XIX, 18-19.

3. Dest-i ta'zîme gelince o kitâb-ı müstetâb
Kalbimiz bir hiss-i rûhânî ile meşhûn olur

4. Çok teşekkür eyleyüp hasbî du'â eyler **Kemâl**
Gâibîdür bu du'â ihlâsa da makrûn olur

5. Yâ Rab irfânda senâver ola Vassâf'ın senin
Bahr ü berr üstündeki mâdâm şu gerdûn olur [76]

31

[Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]

1. İsneyniyeti ref' eyledi âgâh olan âdem
Dilbeste-i vahdetde fi'llâh olan âdem

2. Mihmân olarak nevbet ile zât ü sıfâta
Feyz-i ezel-i fıtrîye hem-râh olan âdem

3. Varlık sıfatın yokluğa tercîh ediverdi
Maksûdı gibi kendisi bî-gâh olan âdem

4. Geçmekde muhâl olduğını anladı birden
Sahrâ-yı sivâ-zârda gümrâh olan âdem

5. Noksânı **Kemâl** eyledi hakkıyla idrâk
Dünyâsı da 'ukbâsı da Allâh olan âdem [77]

76 *Mecûma,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.
77 *Cerîde-i Sûfiyye*, nr. 24/10 (10 Zilhicce 1330/ 20 Kasım 1912), s. 8.

Kemâleddin Efendi'nin dostlarından Harputlu Abdülhamîd Hazmî Efendi'nin de "olan âdem" redifli bir gazeli vardır. Hangi gazelin nazîre olduğunu tam olarak bilemiyorsak da Hazmî Efendi'nin gazelindeki son beyitte geçen "kemâl" kelimesinden onun Kemâleddin Efendi'nin gazelini tanzîr ettiği neticesini çıkarabiliriz. Söz konusu gazel şöyledir:

1. Gayriyyeti ref' etti Hudâ-hâh olan âdem
Vahdetgeh-i üns içre ma'allâh olan âdem

2. Gördü bu merâyâda olan zât ü sıfâtı
Mihmân-ı nihân-hâne-i dergâh olan âdem

3. Sildi harem-i dildeki evsâf u vücûdu
Yokluktaki bu zevkden âgâh olan âdem

4. Attı bu sivâ nakşını ser-safha-i dilden
Her bir nefesi âh olan Allâh olan âdem

5. Bî-şüphe ki **Hazmî** yetişir evc-i **kemâl**e
Bedrî gibi bir kâmile hem-râh olan âdem

("Bedrî" Kemâleddin ve Hazmî Efendilerin şeyhi olan İmam Efendi'nin mahlasıdır. Hayatı hakkında bilgi için aş. bk. 98. dipnot.) (Gazel için bk. Hayrettin Ayaz, *Dîvân: Harputlu Abdülhamid Hazmî,* s. 196; Bekir Çöl,

32

De'âvî Nâzırı Selâmî Tâhir Bey'in Gazeline Bir Nazîredir: [78]

[Fe'ilâtün (fâ'ilâtün) mefâ'ilün fe'ilün (fa'lün)]

1. Cilvegâh-ı melâhat olmuşsun
Mefharet-bahş-ı fıtrat olmuşsun

2. Devre-i hüsni ân-be-ân dolaşıp
Ay gibi sen de âyet olmuşsun

3. Senden alındı bunca zîb ü cemâl
Mâyedâr-ı letâfet olmuşsun

4. Sana meftûn olur gören âdem
Dâne-i hüsn-i hilkat olmuşsun

5. Yaralandım yeter ciğer-pârem
Yine ma'rûz-ı hiddet olmuşsun

"Buluntu Cönk", https://sivasbekircol.wordpress.com /2011/05/15/buluntu-conk. Bekir Çöl, hususî kitaplığında bulunan bir cönkü bugünkü harflere aktararak internetteki şahsî sayfasında (blog) neşretmiştir. Ancak bu neşir okuma ve bilgi yanlışlarıyla doludur. Hazmî hakkında verilen bilgiler de gazelin şâiri olan Harputlu Abdülhamîd Hazmî Efendi'ye âit değildir. Hayrettin Ayaz neşrinde gazelin ilk kelimesi sehven "gayreti" şeklinde okunmuştur.)

78 Kemâleddin Efendi'nin Selâmî Tahir Bey diye kaydettiği zât Mehmed Tâhir Selâm Bey (v. 1260/1844)'dir.
Uzun müddet sadâret mektupçuluğunda bulunduğu için Mektupçu Tâhir olarak da bilinen Tâhir Selâm Bey çavuşbaşılık, muhâsebecilik, rûznâmçecilik gibi vazifelerde de bulunduktan sonra 1258/1842'de Deâvî Nâzırı olmuş, bir yıl sonra azledilmiştir. *Kudûrî*, *Makāmât-ı Harîrî* ve *Mîzânü'l-edeb*'in tercümelerini yapmıştır. Ayrıca *Dîvân*'ı, *Münşeât*'ı ve *Semere-i Nihâl* adlı eseri bulunmaktadır. (bk. Fatin Dâvûd, *Hâtimetü'l-eş'âr* [haz. Ömer Çiftçi], s. 227; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* İstanbul 1342, 299; İbnülemîn, *Son Asır Türk Şâirleri,* III, 1683-1685.)
İbnülemîn Mahmud Kemâl Bey, Tâhir Selâm Bey'in vefâtından 64 yıl sonra (1325/1908) bir gün onun "…olmuşsun" redifli gazelinin ilk iki beytini duyunca şiir çok hoşuna gitmiş ve duyduğu iki beyitten hareketle o sıralar henüz tamâmını görmediği gazele nazîre yazmış, etrâfındaki şâirlere de nazîreler yazdırmıştır. Bilâhere gazelin tamamını bulan İbnülemîn bu hikâyeyle birlikte gazeli de *Son Asır Türk Şâirleri*'ne almıştır. Kemâleddin Efendi'nin de tanzîr ettiği gazel şöyledir:

1. Gül gibi pür tarâvet olmuşsun
Reng ü bûdan ibâret olmuşsun

2. Seni ey nev-nihâl görmeyeli
Büyümüş serv-kāmet olmuşsun

3. Sende evvel yok idi bu vahşet
Şimdi âhû-tabî'at olmuşsun

4. Bir nigâh etmiyorsun uşşâka
Hele pek bî-mürüvvet olmuşsun

5. Hâl ü kālinden anladım ki **Selâm**
Mazhar-ı feyz-i izzet olmuşsun

(İbnülemîn, *Son Asır Türk Şâirleri,* III, 1685. Tâhir Selâm Bey'in dîvânının Millet Kütüphânesi'nde bulunan nüshasında [Alî Emîrî Manzum, nr. 212] 4. beyit "Hiç nigâh etmiyorsun…" şeklinde başlamaktadır [bk. vr. 15b].)

6. Seni incitmesin şu nâlişler
Bir mücessem nezâket olmuşsun

7. Ne bu âh u enîn **Kemâleddîn**
Sanki nevmîd-i vuslat olmuşsun [79]

33

[Mefâʿilün feʿilâtün mefâʿilün feʿilün (faʿlün)]

Ârif Hikmet Bey'in gazeline zamânımızdaki ahvâle muvâfık bir sûretde yazdığım bir nazîredir:[80]

1. Kalem vekāiʿ-i devrâna tercümân olalı
Sahâif üstüne âverde-i beyân olalı

79 Merhum İshak Sunguroğlu beş beytini kitabına aldığı bu nazîreyi Kemâleddin Efendi'nin Hüseyin Vassâf Bey'in bir gazeline yazdığını söylemekteyse de Kemâleddin Efendi şiirin baş tarafına yukarıya aldığımız kaydı düşmüştür. bk. *Mecûma,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok. (Sunguroğlu'nda matlaʿın ikinci mısrâındaki "fıtrat" kelimesi "fikret" şeklinde. a.mlf., *Harput Yollarında,* II, 174-175.)

80 Hersekli Ârif Hikmet Bey (v. 1321/ 1903) Mostar'da doğmuş, tahsilinden sonra zabıt kâtipliği, mümeyyizlik, Hukuk Dâiresi reisliği, çeşitli mahkemelerde başkanlık ve âzâlık gibi vazîfelerde bulunmuştur. "Encümen-i Şuarâ" topluluğunun önde gelen şâirlerinden biri olan Ârif Hikmet Bey âdetâ nazîreler şâiridir. Nâilî'ye yirmi dokuz, Fehîm'e on altı nazîresinin bulunması, Neşâtî, Vecdî, Güftî, Nâbî, Nedîm gibi şâirlere bir çok nazîre kaleme alması bunu göstermektedir. (Hayatı ve eserleri hakkında teferruatlı bilgi için bk. *Hersekli Ârif Hikmet: Külliyât-ı Âsâr 1: Dîvân* [nşr. İbnülemîn Mahmud Kemâl], İstanbul 1334, s. 3-78; a.mlf., *Son Asır Türk Şâirleri,* II, 639-642; M. Kayahan Özgül, *Hersekli Ârif Hikmet,* Ankara 1987, s. 1-59.)

Ârif Hikmet Bey, Kemâleddin Efendi'nin başlıkta bahsettiği gazeli de Muallim Nâcî'ye nazîre olarak yazmıştır. İlk olarak *Tercümân-ı Hakīkat*'de (nr. 13 Rebîülâhir 1300/ 21 Şubat 1883, nr. 1409, s. 3) yayımlanan söz konusu gazel şöyledir:

Nişân-ı aşka gönül erdi bî-nişân olalı
Büyütdü sânını berhem-zidâ-yı şân olalı

Zihî garâmet-i sâmân ki oldu vasla sebeb
Açıldı tâliʿimiz sûdumuz ziyân olalı

Kapandı bahs-i esâtîr-i evvelîn-i cünûn
Dilin hikâye-i sevdâsı dâsitân olalı

O mihr-i şaʿşaʿa-gîr-i sipihr-i hüsn ü bahâ
Gözümden oldu avâlim nihân ayân olalı

Gelir mi hâtıra gül-geşt-i bâğ-ı heşt-behişt
Gamınla dâğlarım reşk-i gülistân olalı

Safâ-pezîr-i rehâ var mı kayd-ı mihnetden
Bu hâkdân-ı fenâ dâr-ı imtihân olalı

Fazîlet ehline her dem tahakküm-i cühelâ
Cihânda kāʿidedir tâ cihân cihân olalı

Tezâyüd eyledi **Hikmet** sözünde feyz-i kemâl
Cenâb-ı Nâcî-i üstâda hem-zebân olalı

2. Buna mümâsil olan hâdisâtı sanmam ki
Geçirmiş ola sicille cihân cihân olalı

3. Evet tebeddül ederdi hükûmet-i İslâm
Taraf taraf hulefâ sevreti ʿayân olalı

4. Fakat hilâfeti hem de şerîʿati ilgâ
Eden de var mı-dı hükkâm hükmrân olalı

5. Cinâyet ʿaddedilirmiş tilâvet-i Kur'ân
Bir ülkede bu olur muydu müselmân olalı

6. Sezâdır etse teessüf cihân **Kemâleddîn**
Şu hâli görmedi zîrâ zamân zamân olalı

7. Bunun da **hikmet**ini **ʿârif** olmayan bilmez
Cihân cemâl ü celâl nûruna mekân olalı [81]

e) Musammatlar

34

"Dünyâ denîdir gâye-i zikrullâh ganîdir." kelâm-ı hikmet-ittisâmı rü'yâda bir zât tarafından telakkī edilip **Hâcı Hazmî Efendi** tarafından nazm edilmekle şu sûretle tahmîs ve ikmâl edilmişdir: [82]

Zamâne görmedi böyle yegâne muʿcize-gû
Kalem *hakīkat*-i iʿcâza *tercümân* olalı

(Ayrıca bk. *Hersekli Ârif Hikmet: Külliyât-ı Âsâr 1: Dîvân* [nşr. İbnülemîn Mahmud Kemâl], s. 248-249.)

Muallim Nâcî'nin Mesʿûd Harâbâtî adıyla *Tercümân-ı Hakīkat*'te neşrettiği

Çalıştı gerçi zebân kalbe tercemân olalı
Beyâna sığmadı aşkın belâ-yı cân olalı

matlaʿlı gazeli Hersekli Ârif Bey'in yanısıra Ali Rûhî, Remzî-i Tebrîzî, Âişe Süreyya, Üsküdarlı Nedîm, Sıdkī, Aşkī-i Askerî ve Yahya Kemâl gibi şâirler tarafından tanzîr edilmiştir (Muallim Nâcî'nin şiiri için bk. Muallim Nâcî, *Yazmış Bulundum,* İstanbul 1301, s. 29-30; a.mlf., *Muallim,* İstanbul 1303, s. 10. Bu son eserde şiirleri kayıtlı şâirlerden Ârif Hikmet Bey için bk. s. 143-144; Ali Rûhî, s. 11; Remzî-i Tebrîzî, s. 25-26; Âişe Süreyya, s. 62; Üsküdarlı Nedîm, s. 83-84; Sıdkī, s. 154, 220; Aşkī-i Askerî, s. 164. Yahya Kemâl'in gazeli için bk. *Eski Şiirin Rüzgâriyle,* İstanbul 1962, s. 37-38). Fevziye Abdullah Tansel, *Türkiyat Mecmuası*'nda (X [İstanbul 1953]) neşrettiği "Muallim Nâci ile Recâizâde Ekrem Arasındaki Münâkaşalar ve Bu Münâkaşaların Sebep Olduğu Edebî Hâdiseler" adlı makalesinde Nâzım Paşa'nın *Muhâtaba* adlı eserinin 44. sayfasına atıfta bulunarak onun da Muallim Nâci'nin söz konusu gazelini tanzîr ettiğini söylemekteyse de ilgili eserde bu gazel veya bu gazelle ilgili bir ifâdeye rastlayamadık (Mehmed Nâzım Paşa [Florinalı Nâzım], *Muhâtaba, I-II,* Kostantiniyye 1316, Dersaâdet 1328).

81 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

82 Hacı Hazmî Efendi hakkında bilgi için yk. bk. 63. dipnot.

[Mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün]

1. Bir zât ki irfân ile mümtâz ü senîdir
Her bir sözü makbûl sözün en hasenidir
Bak bak ne diyor sıhhati gâyet alenîdir

Dünyâ nazar-ı ehl-i hakīkatde denîdir
Halkından anın gâye hemân zikr-i Ganî'dir

2. İnsân ona derler ki olup sırrına mazhar
Dâim ola Hak zikri ile kalbi münevver
Dünyâyı göre geçmek içün bir kuru maʿber

Kâmildir o kim kasdı Hak olmakla berâber
Münkādı reh-i şerʿ-i Resûl-i Medenî'dir[83]

35

Kemâleddin Efendi'nin Gelibolulu Âlî'nin aşağıdaki beytinden sonra "Tarz-ı ʿâcizîden ʿilâve edilen de şudur" diyerek yazdığı beyit: [84]

[Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün]

Habîbin sev takarrubsa murâdın Hakk'a ey **Âlî**
Rakīb olmak gibi Allah'a rengîn intisâb olmaz

Şu sûretle rakībin Hak olunca korkma dûzahdan
Cinân-ı vuslata bundan güzel râh-ı savâb olmaz [85]

---

83 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok. Hazmî'nin kıtʿası için ayrıca bk. Hayrettin Ayaz, *Harputlu Abdülhamîd Hazmî: Dîvân,* s. 119.

84 Gelibolulu Mustafa Âlî (v. 1008/1600) çok sayıda manzum-mensur eser vermiş bir Osmanlı müellifidir. Bilhassa *Künhü'l-ahbâr*'ı en önemli eseri sayılmaktadır. Hayatı, eserleri, karakteri, edebî yönü hakkında kıymetli bilgiler için bk. Bekir Kütükoğlu-Ömer Faruk Akün, "Âlî Mustafa Efendi", *DİA,* İstanbul 1989, II, 414-421.

85 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 150. Gelibolulu Âlî'ye âit olan ilk beyit için bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* III, 86; İsmail Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Divanları*, Harvard University 2006, II, 110.

36

Emîn Paşazâde Kemâl Beg'in[86] Bir Gazeline Mutarref Tahmîsdir:

[Mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün]

1. *ʿÂlemleri tenvîr eder envâr-ı kemâlin*

Şâma eremez şuʿle-i eshâr-ı kemâlin
Şevk-âver olur gönlüme dîdâr-ı kemâlin
Mümkün olamaz ʿâleme ızhâr-ı kemâlin

Her zerrede meşhûd olur âsâr-ı kemâlin

2. *İdrâk edemez künhünü erbâb-ı ʿukûl âh*

Yok dâire-i vasfına ebvâb-ı duhûl âh
Tercîhde ʿâciz kalır ashâb-ı kabûl âh
Dembeste-i hayret olur elbâb-ı fuhûl âh

ʿÂkılleri mecnûn eder esrâr-ı kemâlin

3. *Dûçâr-ı zevâl olmada her mihr-i fürûzân*

Âfâkın olur mâhı dahi mâil-i noksân
Dikkat ile ʿatf eylese enzârını insân
Evsâf-ı kemâli göremez kimseye şâyân

Kābil mi ʿaceb kâmile inkâr-ı kemâlin

4. *Pür zemzeme her şâm ü seher gülşen-i âfâk*

Takdîr ediyor ʿaczi ile elken-i âfâk
Tahrîr ediyor hâme-i tarh efgen-i âfâk
Âvâz ile tolmuş yine pîrâmen-i âfâk

Tekbîr ediyor şânını ezhâr-ı kemâlin

---

86 Bu zât İbnülemîn Mahmud Kemâl İnal'dır (v. 1376/ 1957). İbnülemîn'in Efendigil âilesiyle irtibâtı çocukluğunu yanında geçirdiği akrabası ve çok hürmet duyduğu büyüğü Arapgirli Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın (v. 1293/1876) Kemâleddin Efendi'nin babası Abdülhamîd Hamdî Efendi'ye gösterdiği yakın alâka sebebiyledir. Bu alâkaya İbnülemîn de kayıtsız kalmamış, hem Abdülhamîd Hamdî Efendi hem de oğlu Kemâleddin Efendi ile dostluk kurmuş, Yusuf Kâmil Paşa ile beraber o sıralar Harput'a bağlı bir kazâ olan Arapgir'i ziyâretlerinde Harput'a da uğramışlar ve Efendigil âilesini ziyâret etmişlerdir. İbnülemîn Efendi'nin hem Abdülhamîd Efendi hem de Kemâleddin Efendi ile dostlukları ömür boyu devam etmiştir. (Daha geniş bilgi için bk. İbnülemîn, *Sona Asır Türk Şâirleri,* I, 533-534; Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 32. İbnülemîn'in hayatına dair teferuatlı bilgiler için bk. Hüseyin Vassâf, *Kemâlü'l-Kemâl: Bir Eski Zamân Efendisi İbnülemîn Mahmud Kemâl* [haz. Fatih M. Şeker-İsmail Kara], İstanbul 2009; Ömer Faruk Akün, "İbnülemîn Mahmud Kemâl", *DİA,* İstanbul 2000, XXI, 249-262.)

5. *Taʿtîr-i meşâm etmede ʿuşşâk-ı hakīkat*

Tebcîl olunur şükr ile Hallâk-ı hakīkat
Hakkā ki safâ sürmede müştâk-ı hakīkat
Hoş-bû ile pürdür bugün âfâk-ı hakīkat

Feyz-âver olur nefha-i gülzâr-ı ***Kemâlin*** [87]

37

Hazmî Efendi'nin Bir Kıtʿasını Tahmîs

{اَلصُّوفِى كَائِنٌ بَائِنٌ} [88]

[Feʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilün]

Gerçi zâhirde habersiz gibi bâindirler
Fakat Allâh ile her hâlde kâindirler
Mâsivâ hubbına bi'l-cümle mübâyindirler

Sâminî erleri her maksadı zâmindirler [89]
Tekye-i ʿaşka gelüp sıdk ile Allâh diyene

Hakk'a rabt eyle hemân rişte-i fikr ü ʿazmi
Koma nâbûd ola silkindeki zann ü cezmi
Ara bulmak içün âfâk ile sadr-ı bezmi

Yed-i imdâd ü ʿinâyet uzadırlar ***Hazmî*** [90]
Âteş-i derd-i İlâhî'ye düşüp âh diyene [91]

87 Mehmed Kemâleddin Harputî. *Hazîne-i Fünûn,* III/17 (28 Rebîülâhir 1313/ 18 Ekim 1895), s. 138-139.

88 İmam Rabbânî'ye atfedilen bu söz Nakşîliğin esaslarından sayılmakta olup kişinin bedenen halkla, kalben Hak'la olması gerektiğini anlatır. (bk. İmam Rabbânî, *ed-Dürerü'l-meknûnâti'n-nefîse,* İstanbul 2002, s. 55.)

89 [**Kemâleddin Efendi:**] Eʿâzım-ı meşâyıh-ı Nakşibendiyye-i Hâlidiyye'den Paluvî Hâce Mahmûd Sâminî Hazretleri'dir.
Baskıda sehven "Nâminî" olarak çıkan "Sâminî" XIX. asrın önde gelen Nakşî-Hâlidî meşâyıhından olup Kemâleddin Efendi'nin şeyhi İmam Efendi'nin mürşididir. Doğum târihi belli olmayan Mahmud Sâminî Hazretleri Maʿmûretü'l-azîz (Elazığ)'in Palu ilçesinde doğmuş, Mevlânâ Halid Bağdadî'nin (v. 1242/1827) halifelerinden olan Ali Septî Efendi'den (v. 1287/1870) icâzet almış 1315/1898'de Palu'da vefât etmiştir. Sâminî Efendi şeyhi Ali Sebtî Efendi ile beraber Hâlidîliğin bölgede yayılmasına öncülük eden zevâttandır. (Hayatı ve menâkıbı hakkında bk. Abdulkadir Kıyak, *Elazığ ve Yöresinde Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması,* [doktora tezi, 2010], Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 238-240.)

90 [**Kemâleddin Efendi:**] Maʿmûretü'l-ʿazîz vilâyeti Nâfiʿa kâtibi ʿAbdülhamîd Hazmî Efendi.

91 *Cerîde-i Sûfiyye*, nr. 24/10 (10 Zilhicce 1330/ 20 Kasım 1912), s. 8. Hazmî'nin kıtʿası için ayrıca bk. Hayrettin Ayaz, *Harputlu Abdülhamîd Hazmî: Dîvân,* s. 283. Bu neşirde üçüncü mısrâdaki "uzadırlar" kelimesi "üzredirler" şeklindedir.

38

Emîn Paşazâde Kemâl Beg’in Na‘t-i Şerîfine Mutarref Tahmîsdir:

[Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün]

1. *Hâdisât-ı dehre dâim hasr eden efkârını*

‘Âlemin seyr eyleyen bî-sûd olan bâzârını
İnkılâb-ı çerh-i dûna ‘atf eden enzârını
Tünd-bâdıyla zamânın bozmayan etvârını

Kâinâtın keşf eder hîç şüphe yok esrârını

2. *Şân-ı ‘âlü’l-‘âlini her lahza tekbîr eylerim*

Âyet-i sun‘ın görüp hürmetle tefsîr eylerim
Çeşm-i ‘ibretle bakıp tekrîm ü tevfîr eylerim
Hâl ü kāl-i ‘acz ile tahsîn ü tevkīr eylerim

Ben temâşâ eyledikçe sâni‘in âsârını

3. *Eylemişken* **len terânî** *bangi Mûsâ’yı hamûş* [92]

Etdi ‘akl u fikrimi âzâde-i idrâk ü hûş
Feyz-i ‘aşkın gönlüme bahş eyledi cûş u hurûş
Kat‘-ı ümmîd eylemez ayrılmaz ammâ çeşm ü gûş

Dil yine eyler temennî rü’yet-i dîdârını

4. *Ahmedîyim tâlib-i dîdârı olsam çok mudur*

‘Âşık u dildâde-i reftârı olsam çok mudur
Bendesiyim mahrem-i esrârı olsam çok mudur
Cân u dilden mâil-i ruhsârı olsam çok mudur

Dîde-i hakbîn ki dâim seyr eder envârını

92 *len terânî*: “Beni göremezsin!” (Hz. Mûsâ’nın Tûr’da Cenâb-ı Hakk’a “Rabbim, bana görün, sana bakayım!” diye yalvarması üzerine Allah Teâlâ’nın verdiği cevap.) el-A‘râf 7/143.

5. *Bir ilâhî nağmedir gûş eyleyen bîdâr olur*

Feyz-i te'sîriyle insân vâkıf-ı esrâr olur
Ger işitse Kays-ı Mecnûn ʿâkil ü hüşyâr olur
Anlayanlar vecd alır her hâli ʿibretdâr olur

Şâʿir-i vahdet-şinâsın şiʿr-i hikmet-bârını [93]

f) Kıtʿalar

39

[**Naʿt**]

وَأحْسَنُ مِنْكَ لَمْ تَرَ قَطُّ عَيْنٍ
وَأجْمَلُ مِنْكَ لَمْ تَلِدِ النِّسَاءُ
خُلِقْتَ مُبَرَّأً مِنْ كُلِّ عَيْبٍ
كَأنَّكَ قَدْ خُلِقْتَ كَمَا تَشَاءُ[94]

[Mefâʿîlün mefâʿîlün feʿûlün]

Eyâ fahr-i rusül senden güzel zât
Ne göz görmüş ne toğmuş kimse heyhât
Murâdın üzre sanki halk olundun
Bir ʿaybın olmadığı[n] eyler isbât [95]

93 Kemâleddin Harputî. *Hazîne-i Fünûn,* III/19 (12 Cemâziyelevvel 1313/ 31 Ekim 1895), s. 151.
94 Bu kıtʿa şâir sahâbîlerden Hassân b. Sâbit'e âittir. bk. *Dîvânu Hassân b. Sâbit* (haz. Abdülemîr Ali Mühennâ), Beyrut 1994, s. 21. Kıtʿa Üsküdarlı Zakirbaşı Ali Efendi tarafından rast makamında bestelenerek tekkelerde okunmuş, bazı hattatlar tarafından ise hutût-ı mütenevvia ile yazılarak çeşitli mekânların duvarlarını süslemiştir.
95 Kemâleddin Harputî. *Cerîde-i Sûfiyye* nr. 24/18 (4 Rebîülâhir 1331/ 13 Mart 1913), s. 8.

40

İstanbullu Mir’âtzâde Şevkī Beyefendi’nin *Âyîne-i Hakìkat* adındaki eserine karşı tasvîr ve tahrîr etdiğim vecîz bir takdîrnâme-i ‘abd-i ‘âcizdir: [96]

[Mef‘ûlü fâ‘ilâtün mef‘ûlü fâ‘ilâtün]

Bak gösterir edersen ‘atf-ı nigâh-ı dikkat
Hakkıyla hakkı yâ hû *Âyîne-i Hakīkat*
Meşkûr ola İlâhî Şevkī Bey’in bu sa‘yi
Mir’ât-ı hulkı zîrâ tenvîre etdi himmet

25 Teşrîn-i Evvel [1]927 [97]

41

[Müstef‘ilün fe‘ûlün müstef‘ilün fe‘ûlün]

Allâh ise murâdın te’mîn edip huzûru
İhlâs ile be-her gün dergâh-ı Şeyh’e gel git
Gülzâr-ı Sâminî’den bedrü’l-büdûr Bedrî
Mekşûf olur cihâna sa‘y eyle sen de seyr et [98]

96 Mir’âtzâde Şevkī Bey ve eseri hakkında maalesef bilgi bulamadık.

97 Ma‘mûretü’l-‘azîz Vilâyeti Merkez Müftîsi Kemâleddin. *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

98 Müftî-i Vilâyet Kemâleddin Harputî. Kemâleddin Efendi bu kıt‘ayı şeyhi İmam Efendi’yi medih sadedinde yazmıştır. Üçüncü mısrâdaki Sâminî, İmam Efendi’nin şeyhi olan Mahmud Sâminî’dir (hayatı ile ilgili yk. bk. 89. dipnot). Bedrî, İmam Efendi’nin mahlası; *Gülzâr-ı Sâminî* ise “Sâminî’nin gül bahçesi” mânâsı dışında İmam Efendi’nin tasavvufî sohbetlerinden oluşan kitabının adıdır.
Osman Bedreddin Efendi 1274/1857-1858’de Erzurum’da doğmuştur. 93 Harbi’ne (1293/ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) tabur imamı olarak iştirâk ettiği için İmam Efendi diye meşhur olmuştur. 1343/ 1924’te Harput’ta vefât etmiş, tespit edilebilen şiirleri, sohbetleri ve mektupları *Sohbetnâme, Gülzâr-ı Sâminî: Sohbetler* ve *Gülzâr-ı Sâminî: Mektûbât* gibi adlarla bugünkü harflere aktarılarak neşredilmiştir. (Daha teferruatlı bilgi için bk. Osman Bedreddin Erzurumî, *Gülzâr-ı Sâminî: Sohbetler,* İstanbul 1993, I, 17-39; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* II, 268-271; Günerkan Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, s. 129-149.)
(Kıt‘a için bk. *Gülzâr-ı Sâminî: Mektûbât*, İstanbul 2006, II, 690.)

42

Kemâleddin Efendi'nin Mahmûd Sâminî Efendi'nin Türbesi İçin Yazdığı Kıt'a:

[Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün (feʿilün)]

Edin taʿzîm ile dâim ziyâret eyyühe'l-uşşâk
Cenâb-ı gavs-ı aʿzam Sâminî'nin merkadidir
Teveffuk eylemişdir şübhesiz ekbere zâiri
Tarîk-i Nakşbendî mürşidinin erşedidir [99]

43

Ve li'ş-Şihâb:[100]

قَبِّلْ يَدَ الْخِيَرَةِ أهْل التَّقٰى

وَلا تَخَفْ طَعْنَ أعَادِيهِمْ

رَيْحَانَةُ الرَّحْمٰنِ عُبَّادُهُ

وَشَمُّهَا لَثْمُ أيَادِيهِمْ [101]

Nazmen Tercümesi:

[Fâʿilâtün fâʿilâtün faʿilün]

Ehl-i takvâ destini takbîl kıl
Korkma reddet taʿn ederse hasm-ı bed
ʿÂrif[ân] reyhâne-i Rahmân'dır
Anları şemm etmedir takbîl-i yed [102]

---

99 Üçüncü mısrâın sonundaki "zâiri" kelimesi metinde "zâidi" şeklindedir. Ancak bu okuyuş mısrâın mânâsına uymamaktadır. bk. *Gülzâr-ı Sâminî: Mektûbât*, II, 694.

100 Kemâleddin Efendi'nin kıtʿasını nazmen tercüme ettiği "Şihâb", Mısırlı müfessir, fakīh ve edîb Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (v. 1069/1659)'dir. Hafâcî'nin ilim öğrenmek için seyahat ettiği şehirler arasında Mekke ve Medîne'den sonra İstanbul vardır. Burada Hoca Sadeddin Efendi, Ganîzâde Nâdirî, Azmizâde Hâlet gibi çok yönlü âlimlerden istifâde etmiş ve hüsn-i kabul görerek önce Rumeli kadılığına bilâhere de Üsküp ve Selânik kadılıklarına atanmıştır. En son kazasker olarak Mısır'da vazîfe yapan Hafâcî çeşitli dedikodular sebebiyle azledilince ömrünü eser yazmakla geçirmiştir. Tabakāt, edebiyat, dil, tefsir sâhasında yazdığı eserler şöhret bulmuş, bunların birçoğu basılmıştır. Ulemânın yakın alâkasına mazhar olması bakımından *ʿİnâyetü'l-Kādî ve kifâyetü'r-Râzî ʿalâ Tefsîri'l-Beyzâvî* adlı *Envârü't-tenzîl* (Beyzâvî) hâşiyesi ile *Nesîmü'r-riyâz fî şerhi Şifâi'l-Kādî ʿİyâz* adlı hacimli eseri diğerlerine nazaran daha revâç bulmuştur. (Daha geniş bilgi için bk. Ali Şâkir Ergin, "Hafâcî", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 72-73.)

101 Kıtʿa için bk. el-Hafâcî, *Dîvân*, yy., ty., s. 159; a.mlf., *ʿİnâyetü'l-Kādî ve kifâyetü'r-Râzî ʿalâ Tefsîri'l-Beyzâvî (Hâşiyetü'ş-Şihâb ʿalâ Tefsîri'l-Beyzâvî)*, Kahire 1283, s. 6 (ek kısım).

102 Kemâleddin Harputî. *Cerîde-i Sûfiyye* nr. 24/7 (18 Şevvâl 1330/ 30 Eylül 1912), s. 7.

44

قَلْبي وَطَرَفِي ذا يَسيلُ دمًا وَذا
دُونَ الوَرى أنْتَ العَليمُ بِقَرْحِهِ
وَهُما بِحُبِّكِ شَاهِدَانِ وَإنَّمَا
تَعْدِيل كُلٍّ مِنْهُمَا فِي جَرْحِهِ [103]

[Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün]

Dil-i hûn-pâş ile şu dîdelerim gerçi benim
Sıdkıma da‘vî-yi mihrinde iki şâhiddir
Bu ‘acebdir ki o şâhidlerim[in] ta‘dîli
‘Alenen zâhir olan cerhlerine ‘âiddir [104]

45

اِلهِي لَسْتُ لِلْفِرْدَوْسِ اَهلاً
وَلاَ اَقْوَي عَلَي نَارِ الْجَحِيمِ
فَهَبْ لِي تَوْبَةً وَ اغْفِرْ ذُنُوبِي
فَاِنَّك غَافِرُ الذَّنْبِ الْعَظِيْمِ[105]

[Fe‘ilâtün (fâ‘ilâtün) fe‘ilâtün fa‘lün]

Değilim lâyık-ı cennet yâ Rab
Dûzaha karşı da ‘aczim zâhir
Tevbe etdir de beni ‘afv eyle
Sensin ‘isyân-ı ‘azîmi ğâfir [106]

---

103 Bu mısrâlar Mecdüddin Ebû Abdillâh b. ez-Zahîr el-İrbilî el-Hanefî’ye (v. 677/1278) âittir. Fakîh, edîb, dil ve nahiv âlimi olan bu zât Şam’da devrinin meşhur ulemâsından eğitim almış, Mısır, Erbil ve Bağdat’ta müderrislik yapmış, çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Kaynaklarda onun fazîletli, dürüst, güvenilir bir zât olduğu vurgulanmıştır. Eserleri arasında en meşhuru *Dîvân*’ıdır. (bk. Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâti’l-meşâhîri ve’l-a‘lâm* [thk. Beşşâr Avvâd Ma‘rûf], Beyrut 2003, XV, 345; Celâleddin Süyûtî, *Kitâbü Buğyeti’l-vu‘ât fî tabakâti’l-lügaviyyîn ve’n-nuhât* [thk. Muhammed Ebü’l-fazl İbrâhîm], Lübnan 1979, I, 37; Salâhaddin Halîl b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü’l-vâfî bi’l-vefeyât,* Beyrut 2000, II, 87-88; *Dîvânu İbni’z-Zahîr el-İrbilî,* yy. ty., s. 38; İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb,* Kahire 1291, s. 265; Selâhaddin Muhammed b. Şakir el-Kütübî ed-Dârânî, *Fevâtü’l-vefeyât*, yy., 1282, II, 220.)

104 Kemâl. *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

105 Kıt‘a, Abbâsî döneminin meşhûr şâirlerinden Ebû Nüvâs (v. 198/814)’a atfedilmekteyse de Ebû Nüvâs’ın dîvânının incelediğimiz neşirlerinde buna rastlayamadık (*Dîvânü Ebî Nüvâs,* Kâhire 1898; *a.g.e.,* Beyrut ty.). Kemâleddin Efendi’nin mecmûasında manzum tercüme ile birlikte kıt‘anın aslı da yer almaktadır.

106 Li-nâzımihî Kemâleddin el-Harputî el-Müftî ‘ufiye ‘anh. *Mütenevvi‘ Duâ ve Nüshalar Mecmûası,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 89, vr. nr. yok.

<u>46</u>

أذَانُ الْمَرْءِ حِينَ الطِّفْلِ يَأْتِى

وَتَأْخِيرُ الصَّلَاةِ إلَى الْمَمَاتِ

دَلِيلٌ أَنَّ مَحْيَاهُ قَلِيلٌ

كَمَا بَيْنَ الْأذَانِ إلَى الصَّلَاةِ [107]

[Mefâʻilün feʻilâtün mefâʻilün feʻilün]

Velâdetinde ezânı okunması kişinin
Namâzı hâl-i memâtına olması te'hîr
Hayâtının bir ezânla namâz beyni kadar
Kalîl olmasına oldu bir delîl-i kebîr [108]

<u>47</u>

إذَا مَا تَجَلَّى الْحَقُّ مِنْ غَيْبِ ذَاتِهِ

تَلَاشى وُجُودُ الْغَيْرِ حَقّاً بِلَا شَكّ

وَطَاحَ حِجَابُ الْكَوْنِ فِي كُلِّ مَشْهَدٍ

فَنَزِّهْ وُجُودَ الْحَقِّ مِنْكَ عَنِ الشِّرْكِ[109]

---

107 Bu kıtʻa bazı eserlerde Ebu'l-Atâhiyye (v. 213/826)'ye atfen, çeşitli müntehablarda ise müellifi belirtilmeksizin "قَالَ أَحَدُ الشُّعَرَاء", "قَالَ الشَّاعِرُ" "فَقَالَ بَعْضُهُمْ" gibi kayıtlarla yer almaktadır. Ebu'l-Atâhiyye'nin *Dîvân*'ında bu kıtʻa yoktur (bk. *Dîvânu Ebü'l-Atâhiyye*, Beyrut 1886; *Ebü'l-Atâhiyye eşʻâruhu ve ahbâruhu* [thk. Şükrî Faysal], Kahire 1965). Kıtʻa için bk. Sâlih b. Mukbil el-Asîmî et-Temîmî, *el-Vicâze fî istismâri'l-vakti ve'l-icâze*, Riyad, ty, s. 26). *Cerîde-i Sûfiyye*'de ikinci mısrâdaki "وَتَأْخِيرُ" kelimesi "وَتَأجُزُ" şeklinde çıkmıştır.

108 Kemâleddin Harputî. *Cerîde-i Sûfiyye* nr. 24/13 (23 Muharrem 1331/ 2 Ocak 1913), s. 9.

109 Kıtʻa Muhammed Ebü'l-Mevâhib el-Mâlikî eş-Şâzelî el-Vefâî (v. 882/1477)'ye nisbet edilmiştir. Nisbelerinden de anlaşılacağı üzere sûfî bir âlim olan bu zât 820/1417'de Tunus'ta doğmuş, iyi bir eğitim görerek zahirî ve bâtınî ilimlerde mertebe katetmiş, Kahire'de Câmiʻatü'l-Ezher'e yakın bir yerde bulunan tekkesinde yüzlerce mürîd yetiştirmiş ve burada vefât etmiştir. İbn Zuğdân olarak da bilinen ve "kenzü'l-ârifîn, alemü'z-zâhidîn" diye tavsîf edilen Ebü'l-Mevâhib'in tabakât kitaplarında ahlâkı, seciyesi, fazîleti, sohbetleri, tesiri ile ilgili rivâyetler ve menâkıb anlatılmaktadır. Ebü'l-Mevâhib'in bir çok eseri arasında özellikle *el-Ezkiyâ fî ahbâri'l-evliyâ, Mevâhibü'l-maʻârif, Bugyetü's-suâl an merâtibi ehli'l-kemâl, Kavânînu hikemi'l-işrâk ilâ sûfiyyeti cemîʻi'l-âfâk* çok rağbet görmüştür. (Hayatı hakkında daha teferruatlı bilgiler için bk. Abdülvehhâb eş-Şaʻrânî, *et-Tabakātü'l-kübrâ* [thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih-Tevfîk Ali Vehbe], Kahire 2005, II, 135-162; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* [thk. Abdülkādir el-Arnaut-Mahmûd el-Arnaut], Beyrut 1993, IX, 502-503; Ömer Rızâ Kehhâle, *Muʻcemü'l-müellifîn,* Beyrut 1993, III, 100. Kıtʻa için bk. Şaʻrânî, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, II, 142.)

Nazmen Tercümesi:

[Fe'ilâtün (fâ'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

Gayb-ı zâtından eğer etse tecellî Settâr
Mütelâşî olur elbette vücûd-ı ağyâr
Cümle meşhedde düşer idi hicâb-ı kevni
Hakk'ı tenzîh ede gör şirk ile senden her bâr [110]

48

[Mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün]

Bu dünyâ çok yaşamış bir kocadır
Benim babam hoca oğlu hocadır
Nasîhatler ki kâr etmez oldu
Bu gidişin aceb sonu nicedir [111]

49

Türbe-i Hazret-i Mevlânâ'yı ziyâret etdiğim vakitde yazılmışdı:

[Fe'ilâtün (fâ'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

Dergeh-i Hazret-i Mevlânâ'ya
Yüz sürenlere karışdım saf saf
Beni de bendeliğe etse kabûl
Tâ ebed müftehir eyler ne şeref [112]

50

[Fe'ilâtün (fâ'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

Gark-ı nûr etdi gelip şehrimizi mâh-ı sıyâm
Geliniz söyletelim biz dahi parlak parlak
Ramazânda yürümez kā'ide-i şürb-i müdâm
Bâri çay nûş edelim şevk ile bardak bardak [113]

110 Kemâleddin Harputî. *Cerîde-i Sûfiyye* nr. 54 (17 Şa'bân 1331/ 22 Temmuz 1913), s. 72.
111 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 37019-20, arka kapak zahriyesi.
112 Müftî Kemâleddin. *Mecmûa,* Ankara Üniversitesi Kütüphânesi Yazmaları, nr. 38182, vr. nr. yok.
113 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 151.

51

[Fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün]

Sûfiyâne yazılan bu eserim
Görünür gerçi birazca muğlak
Fakat im‘ân-ı nazar eylemeli
Anlaşılmaz da değildir mutlak [114]

52

يَا سَيِّدي إنْ جَرى مِنْ مَدْمَعِي وَدَمِي
لِلعَيْنِ وَالْقَلْبِ مَسْفُوحٌ وَمَسْفُوكٌ
لَا تَخْشَ مِنْ قُودٍ يَقْتَصُّ مِنْكَ بِهِ
فَالعَيْنُ جَارِيَةٌ وَالْقَلْبُ مَمْلُوكٌ[115]

[Fe‘ilâtün (fâ‘ilâtün) fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün (fa‘lün)]

Dil-i gamgîn ile dîdemden eğer mevlânâ
Yaş akıp hûn-ı hazîn olsa da her dem mesfûk
Havfnâk olma tasasından anın çünki sana
Dîdemiz câriyedir kalbimiz ‘abd-i memlûk [116]

114 Kemâleddin Efendi'nin *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir* adlı eserinin dış kapağına kaydettiği kıt‘asıdır.

115 Arapça kıt‘a İbnü'l-Mürahhil, İbnü'l-Vekîl, İbnü'l-Hatîp gibi ünvânlarla bilinen Şâfiî fakīhi Sadreddin b. el-Vekîl'e (v. 716/1317) aittir. Dimyât'ta (Mısır) doğan, Şâm'da devrin en meşhur hocalarından dersler alarak yetişen İbnü'l-Vekîl büyük bir âlim ve adından söz ettiren bir edîbtir. Şam'da ve Kahire'de müderrislik, Dârülhadîs meşîhatlığı gibi vazifelerde bulunmuş, o dönemde İbn Teymiyye ile revâç bulan Selefî düşünceye karşı Eş‘arî akīde anlayışını savunarak hem ulemânın hem de halkın takdirine mazhar olmuştur. Şâfiî fıkhı ve usûlü yanısıra hadîs, kelâm, felsefe ve tıpta da iyi bir birikime sahip olduğu rivâyet edilen müellifin eserleri arasında *el-Eşbâh ve'n-nezâir, Şerhu'l-Ahkâm, Tırâzü'd-dâr* bulunmaktadır. Hayatı hakkında daha teferruatlı bilgi için bk. Bilal Aybakan, "İbnü'l-Vekîl", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 237-238. Kıt‘a için bk. İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb,* s. 314; Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyn b. Abdissamed el-Âmilî, *el-Keşkûl* (thk. Muhammed Abdülkerim en-Nemrî), Beyrut 1998, I, 82.

116 Kemâl. *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

53

{اَلشُّغْلُ هُوَ عَدَمُ الشُّغْلِ وَ عَدَمُ الشُّغْلِ هُوَ الشُّغْلُ} [117]

[Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]

Şuğlün 'ademi şuğl imiş ey sâlik-i makbûl
Fâriğler olur ya'nî Hudâ'sı ile meşgûl
Şuğlü 'adem ile 'ademi şuğl ile tefsîr
Eslâfdan olmuş bize îhâm ile menkūl [118]

54

Bir Manzûme-i 'Arabiyye ve Tercümesi

وَيَمْنَعُنِي الشَّكْوٰى إلىَ النَّاسِ أنَّنِي

عَلِيلٌ وَمَنْ أشْكُو إلَيْهِ عَلِيلُ

وَيَمْنَعُنِي الشَّكْوٰى إلىَ اللهِ أنَّهُ

عَلِيمٌ بِمَا ألْقَاهُ قَبْلَ أقُولُ[119]

[Fe'ilâtün (fâ'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

Halk-ı 'âlem de benim gibi bütün 'âcizdir
Sözüme söylemeden 'ilm-i İlâhî şâmil
İşte nice şu iki hâl-i kavî hâcizdir
Halk ile Hâlık'a şekvâ edemem el-hâsıl [120]

---

117 Temel kaynaklarda kime âit olduğu belirtilmeyen, "قَالَ بَعْضُهُمْ" kaydı ile verilen ve "İşin yokluğu işin kendisidir. İşsizlik başlı başına bir iştir." mânâsına gelen bir kelâm-ı kibâr. bk. Muhammed b. Muhammed Ahmed el-Büdeyrî ed-Dimyâtî, *el-Cevâhirü'l-ğavâlî fî zikri'l-esânîdi'l'avâlî* (yazma nüsha), s. 190, http://books.islam-db.com/book/1/74 الجواهر_ الغوالي_ في_ ذكر_ الأسانيد_ العوالي للبديري _ مخطوط

118 Üçüncü mısrâdaki "'ademi" kelimesi metinde sehven "'ademin" şeklinde çıkmıştır.
Kemâleddin Harputî. *Cerîde-i Sûfiyye* nr. 24/11 (25 Zilhicce 1330/ 5 Aralık 1912), s. 8

119 Bu kıt'a Sühreverdiyye tarîkatının kurucusu Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer Sühreverdî (v. 632/1234)'ye atfedilmektedir. Birçok âlim ve sûfînin yetiştiği bir âilenin ferdi olan Sühreverdî İran sınırlarında doğmuş, Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde okumuş ve orada müderrislik yapmıştır. Abdülkādir Geylânî, Evhadüddîn Kirmânî, Ahmed el-Gazzâlî ve Muhyiddin İbn Arabî'den tefeyyüz etmiş, Malatya'da Necmeddin Dâye, Konya'da Bahâeddin Veled, Mekke'de İbn Fârız'la görüşmüştür. Yaşadığı dönemde "şeyhu'ş-şüyûh" olarak anılan Sühreverdî tekkedeki sohbet ve irşâdının yanısıra fıkıh, hadis, kelâm da okutmuş, birçok mühim talebe yetiştirmiştir. *Avârifü'l-ma'ârif*, *Nuğbetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, *İrşâdü'l-mürîdîn* gibi yirmiye yakın eseri asırlarca ilim erbâbı ve sûfîler tarafından okunmuştur. Hayatı, tarîkatı ve tesirleriyle ilgili bk. Hasan Kâmil Yılmaz, "Sühreverdî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 40-42; Reşat Öngören, "Sühreverdiyye", *DİA,* İstanbul 2010, XXXVIII, 42-45. Kıt'a için bk. Şihâbüddin Seyyid Mahmûd el-Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'u'l-mesânî,* Beyrut ty., XIII, 241; Ebû Bekr Muhammed b. Velîd et-Turtûşî, *Sirâcü'l-mülûk,* İskenderiyye 1289, s. 170.

120 Kemâleddin Harputî. *Cerîde-i Sûfiyye* nr. 24/13 (23 Muharrem 1331/ 2 Ocak 1913), s. 9.

55

Hakîm-i ledünnî-mu'tâd edîb-i me'âlî-nihâd mesnevîhân-ı garâib-beyân 'Ali Fuâd Efendi'ye: [121]

[Fâ'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)]

Rû-nümâ olmuş iken vahdet ile zât-ı Hudâ
Şirk eden kimselerin çeşmi demek ki ahvel
Kalbini sakla tahavvülden amân eyle recâ
Bizden ayırmaya tevhîdini Hakk 'azze ve cell [122]

56

[Fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl]

İlâhî du'âmı kabûl et benim
Mahall-i füyûz eyle cân u tenim
Bu cân bülbülü çün kafesden uça
Riyâz-ı cinân içre kıl meskenim [123]

---

121 Bu kıt'a önce *Hazîne-i Fünûn*'da sonra *Cerîde-i Sûfiyye*'de neşredilmiştir. Kıt'a *Hazîne-i Fünûn* neşrinde ithâfsızdır.

Mesnevîhân Ali Fuâd Efendi *Cerîde-i Sûfiyye*'nin başyazarıdır. Gerek *Cerîde-i Sûfiyye* gerekse dönemin matbuâtı ile ilgili birçok çalışma bulunmasına rağmen araştırmacılar Ali Fuâd Efendi hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadıklarını söylemektedirler. Bu sebeple yapılan çalışmalar daha çok onun *Cerîde-i Sûfiyye*'deki yazılarının bugünkü harflere aktarılması ve yorumlanmasından ibâret kalmıştır. (Birkaç örnek için bk. Gabriele Karayel, *The First Six Editions of Ceride-i Sufiyye (19th March, 1909-2nd May, 1909) or Sufism as a Metaphor,* yüksek lisans tezi, 1990, Boğaziçi Üniversitesi SBE; Atilla Kaşıkçı, *Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye,* yüksek lisans tezi, 1994, Dicle Üniversitesi SBE; Abdurrahman Acer, *Mesnevîhân Ali Fuâd Efendi'nin Cerîde-i Sûfiyye'deki Makaleleri,* yüksek lisans tezi, 2011, Marmara Üniversitesi SBE.)

Ali Fuâd Efendi Kemâleddin Efendi'nin ithâf kıt'ası vesîlesiyle aynı sayfada şu notu yayımlamıştır: "Kemâleddin Efendi Hazretleri'nin muharrir-i hakīr hakkında eser-i teveccüh-i fezâil-perverâneleri olarak irsâl buyurmuş oldukları bâlâdaki nazmı 'aynen emirleri vechiyle gazetemize derc ettik. Hakkını iktisâba muvaffak olmayan ve kemâl-i 'acz ü meskenet içinde pûyân olan bir dervîş velev müşevvikāne olsa bile böyle teveccühlere nâ-lâyık olduğunu söylemekden hîçbir vakit geri turmaz.

Çün hacîlem ez sühan-i hâm-ı hˇîş
Hem tü beyâmürz be-in'âm-ı hˇîş

(Ali Fuâd Efendi'nin iktibâs ettiği beyit meşhur Fars şâiri Nizâmî-i Gencevî'ye âittir. [bk. Nizâmî, *Mahzenü'l-esrâr* [haz. Hasan Vâhid Destgirdî], Tahran 1343, s. 11.])

122 Kemâleddin Harputî. *Hazîne-i Fünûn,* nr. IV/6 (22 Zilhicce 1313/ 4 Haziran 1896), s. 77; *Cerîde-i Sûfiyye* nr. 54 (17 Şa'bân 1331/ 22 Temmuz 1913), s. 72. *Hazîne-i Fünûn* neşrinde 3. mısrâdaki "Kalbini" kelimesi yerine "Fikrini" vardır.

123 Kemâleddin ufiye anh. *Mütenevvi' Duâ ve Nüshalar Mecmûası,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 89, s. 343.

57

[Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fâ'ilün]

Cân âleminde bir cevelân etmek isterim
Ben lâ mekânda tayy-ı mekân etmek isterim
Bîzâr u bî-huzûrum İlâhî zamâneden
Dergâh-ı izzetinde figân etmek isterim [124]

58

Bir fotoğraf üzere yazılmışdır:

[Mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]

Pîr olduğumu şüphesiz ey nâzır-ı sâfım
İsbât ediyor işte fotoğraf-ı tuhâfım
Bak sûret-i hâle n'ideyim oldu zarûrî
Âlâm u mihenden beni zannetme mu'âfım [125]

59

[Mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün]

Nâçîz eserim ki bu kitâbım
Kalsın sana yâdigâr benden
Oldukça musâdif-i nigâhın
Bir hâtıradır ümmîd senden

1345 [1926][126]

---

124 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok. İshak Sunguroğlu'nda ilk iki mısrâ "Ben lâ-mekânda tayy-ı mekân etmek isterim/ Bülbül isem de kat'-ı zebân etmek isterim" şeklindedir (*Harput Yollarında,* II, 174).

125 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

126 Kemâleddin Efendi'nin *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkîki't-tebe'iyyeti beyne'l-'ilmi ve'l-ma'lûm* isimli risâlesinin başına yazdığı kıt'a. (bk. AÜDTCF Kütüphânesi, Mustafa Con Blm., nr. A/237, kapak sayfası.)

60 [127]

Hamr-ı hakīkiyi hak ile şerh edip
Âhir bu noktada oldu kitâb son
Yâ Rab ʿinâyetinle **Kemâl**-i fakīre de
Aşk câmı ile Câmî gibi bir şarâb sun [128]

61

Ahmed er-Rifâʿî Hazretleri'nin bir kıtʿası:

فِي حَالَةِ الْبُعْدِ رُوحِي كُنْتُ أُرْسِلُهَا
تُقَبِّلُ الْأَرْضَ عَنِّي وَهِيَ نَائِبَتِي
فَهٰذِهِ نَوبَةُ الْأَشْبَاحِ قَدْ حَضَرَتْ
فَامْدُدْ يَمِينَكَ كَيْ تَحْظٰى بِهَا شَفَتِي [129]

127 Kıtʿanın her bir mısrâında vezin farklılaşmakta, tefʾileler tutmamaktadır.

128 Maʿmûretü'l-azîz Vilâyeti Müftîsi Kemâleddin. Kemâleddin Efendi bu kıtʿayı Abdurrahmân Câmî'nin İbn Fârız'a ait 41 beyitlik Arapça *Kasîde-i Hamriyye* (*Mîmiyye*)'sinin manzum-mensur şerhi olan Farsça *Levâmiʿ*'inin tercümesini tamamladığında yazmıştır. Tercüme tefrikalar hâlinde *Cerîde-i Sûfiyye*'de neşredilmiştir. Kıtʿa için bk. *Cerîde-i Sûfiyye,* nr. 132 (27 Safer 1336), s. 330. Tefrikanın neşredildiği sayılar için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 86-88.

129 [K**emâleddin Efendi:**] Ravza-i Mutahhara-i Nebeviyye'ye müsûl ettikde bu sûretle istirhâmda bulunmuş olan müşârünileyh hazretlerinin ârzûsu üzere nâil-i ecl-i emel olduğu da rivâyet-i sahîha ile sâbitdir.

Hz. Hüseyin'in soyundan gelen ve Rifâiyye tarîkatının kurucusu olan Ahmet er-Rifâî (v. 578/ 1182) Bağdat'a yakın bir bölgede doğmuş, babasının vefâtı sebebiyle devrin büyük sûfîlerinden olan dayısı Mansûr el-Batâihî'nin himâyesinde yetişmiş, çeşitli âlimlerden zâhirî ve bâtınî ilimleri öğrenmiş, icâzet aldıktan sonra şeyhu'ş-şüyûh olarak ömrü boyunca terbiye ve irşâd faaliyetlerini yürütmüştür. Kaynaklarda dört büyük kutubdan biri olduğu belirtilen (diğerleri Abdülkâdir Geylânî, Ahmed Bedevî, İbrâhîm Desûkī veya Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî) ve muhaddis, müfessir, Şâfiî fakīhi olarak zikredilen Ahmed er-Rifâî'nin tekkesini her gün binlerce kişinin ziyâret ettiği rivâyetler arasındadır. (Hayatı hakkında bilgi ve kaynaklar için bk. Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", *DİA,* İstanbul 1989, II, 127-130.)

Kemâleddin Efendi'nin işâret ettiği Ravza-i Mutahhara ziyâreti ise şöyledir:

Rivâyete göre Ahmed er-Rifâî'ye Allah Teâlâ "Ahmed! Kalk da evimi ve peygamberimi ziyaret et!" diye ilhâm eder. Bunun üzerine Ahmed Rifâî bazı müridânı ile beraber önce Mekke'ye, sonra da Medine'ye ulaşır. Medine'de kalabalık bir cemaatle Hz. Peygamber'in kabrinin başına gelir ve "es-Selâmu aleyke yâ ceddî!" diye selam verir. Cevâp olarak kabr-i şerîfden "Ve aleyke's-selâm yâ veledî!" nidâsı işitilir. Nidâyı işiten Ahmed Rifâî Hazretleri vecde gelerek yukarıdaki kıtʿayı okur. "Elini uzat öpeyim ya Rasûlallah! Dudaklarım safâ bulsun!" mânâsına gelen son mısrâı söyledikten sonra kabir yarılır, Hz. Peygamber elini uzatır ve Ahmed Rifâî Peygamberimizin elini öper. Bu hâdiseye etrâftaki büyük kalabalık da şâhid olur. Bazı kaynaklara göre o kalabalık arasında Abdülkādir Geylânî, Adiyy b. Müsâfir, Hayât b. Kays el-Harrânî gibi zevât da bulunmaktadır. Kaynaklar bu hâdisenin tevâtür derecesine ulaştığını kaydederler.

(bk. Ebü'l-Hüdâ Muhammed b. Hasan Vâdî b. Ali Sayyâdî, *Kılâdetü'l-cevâhir fî zikri'l-gavsi'r-Rifâʿî ve etbâʿihi'l-ekâbir,* Beyrut 1301, s. 67-68; s. 21; Hasan Muhammed Şeddâd, *el-Kevkebü's-sâʿî fî tercemeti ve sîreti seyyidî Ahmed er-Rifâʿî,* Beyrut 2013, 15-16; Muhammed Veysü'l-Hayderî, *ed-Dürerü'l-behiyye fi'l-ensâbi'l-Hayderiyye ve'l-Üveysiyye*, Halep 1405, s. 89-90.)

Nazmen Tercümesi:

[Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün]

Baʿîd oldukda cismen rûhumu irsâl ederdim kim
Bana nâib olup dergâhın öpsün yâ Resûlallâh
Uzat dest-i şerîfin nevbet-i eşbâhdır bârî[130]
Lebim de hissemend-i devlet olsun yâ Resûlallâh [131]

62

Celâleddîn-i Rûmî Hazretlerinin bir kıtʿası:

Ger der-taleb-i lokma-i nânî nânî
V’er der-taleb-i cevher-i cânî cânî
În nükte zi-men bişnev eger mî-dânî
Her çîz ki der taleb-i ânî ânî[132]

Hüseyin Vassâf Efendi *Gülzâr-ı Aşk*’da yukarıdaki kıtʿayı da tercüme ederek bu mevzuu “Hazret-i Ahmed er-Rifâî’nin Yed-i Saʿâdeti Takbîle Mazhariyyeti” başlığıyla anlatmaktadır. Kemâleddin Efendi’nin tercümesiyle karşılaştırma imkanı sağlamak için Vassâf Efendi’nin kıtʿasını da buraya kaydedelim:

Nâibim olup zemîn hücreni takbîl için

Rûhumu irsâl ederdim hâl-i buʿdîde şehâ

Hâzır oldu şimdi işbu devlete cismim dahi

Sun elin bûs edeyim cânâ lebim bulsun şifâ

(Hüseyin Vassâf, *Gülzâr-ı Aşk* [haz. Mustafa Tatcı ve dgr.], İstanbul 2006, s. 181. Tatcı neşrinde kıtʿanın birinci mısrâındaki “hücreni” kelimesi “hacereni”, ikinci mısrâındaki “buʿdîde” kelimesi “buʿdiyedde”; dördüncü mısrâındaki “bûs” da “pûş” şeklinde okunmuştur.)

Ahmed Rifâî’nin kıtʿası için ayrıca bk. el-Hafâcî, *Tırâzu’l-Mecâlis,* Kahire 1284, s. 146; Zafer Ahmed Sahib Tehânevî, *el-Bünyânü’l-müşeyyed*, Karaçi 1325, s. 25 (Eser Ahmed Rifâî’nin *el-Burhânü’l-müeyyed*’inin çeşitli notlarla zenginleştirilmiş Urduca tercümesidir. *el-Burhânü’l-müeyyed*’in aslında ise bu kıtʿa bulunmamaktadır.); el-Âlûsî, Ebü’l-maʿâlî Mahmûd Şükrî, *Gâyetü’l-emânî fi’r-reddi ʿale’n-Nebhânî,* Riyad 2001, I, 224. Bazı kaynaklarda üçüncü mısrâdaki “نَوبَةُ الأَشْبَاح” ibâresi yerine “دَوْلَةُ الأَشْبَاح” bulunmaktadır.

130 “Uzat” kelimesi gazetede “O zât” şeklinde yazılmıştır.

131 Kemâleddin Harputî. Bu kıtʿa iki yazmada kayıtlıdır. bk. *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 25, vr. 99[a]; *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok. Kıtʿa ayrıca neşredilmiştir (*Cerîde-i Sûfiyye* nr. 24/21 [17 Cemâziyelevvel 1331/ 24 Nisan 1913], s. 5).

Kemâleddin Efendi Ahmed Rifâî’nin kıtʿasının hem orijinalini hem de Türkçe manzum tercümesini neşrettiği bu sayıdan yaklaşık 3 ay sonra *Cerîde-i Sûfiyye*’nin 55. sayısında (24 Şaʿbân 1331/ 29 Temmuz 1913, s. 84) Saʿdeddin Sırrı Bey de kıtʿanın Farsça manzum tercümesini yayımlamıştır. Hepsini bir arada görme imkânı sağlaması için bu manzum tercümeyi de buraya alıyoruz:

Hâk-i dergâhet be-bûsîden firistâdem dilem
Yâ Resûlallâh be-hâl dûr büved nâib zi-men
Hâzırest în dem ki cismem der huzûr-ı devletest
Dest ber gîr lezzet-i bûsiş beyâbem derd hest

132 Rubâî B. Fürûzanfer neşrinde şu şekildedir: “Ger der-taleb-i menzil-i cânî cânî/ Ger der-taleb-i lokma-i nânî nânî/ În nükte-i remz eger be-dânî dânî/ Her çîz ki der cüsten-i ânî ânî” (*Külliyât-ı Şems* [haz. Bedîuzzamân Fürûzanfer], Tahran 1342, s. 313, rubâî nr. 1864.)

Nazmen Tercümesi:

[Fâʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün fâʿlün]

Tâlib-i nân olu[yo]r nân ile Hak'dan mahcûb
Gevher-i rûh arayan ancak olur rûhânî
Her neye tâlib isen ana olursun mensûb
Dinle bu sırrı ki benden bulasın ʿirfânı [133]

63

Men bende şodem bende şodem bende şodem
Men bende be-hıdmet ser-efgende şodem
Her bende ki âzâd şeved şâd büved
Men şâd ez ânem ki turâ bende şodem[134]

Nazmen Tercümesi:

[Fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün]

Rabbimin ben bendesiyim bendesi
Gerçi ʿisyânımlayım şermendesi
Bendeler âzâd olursa şâd olur
Ben de şâdım olduğumdan bendesi [135]

64 [136]

Al da oku mütercem olan bu *Levâmi*ʿi
ʿAfv et fakat cemîl-i hulk ile noksân-ı vâkiʿi
Lutf-ı ʿamîm-i Hudâ'dan ricâm odur
Mağfûr ola mütercimi hem de mutâliʿi [137]

133 Müderris Kemâleddin Harputî. *Cerîde-i Sûfiyye*, nr. 24/10 (10 Zilhicce 1330/ 20 Kasım 1912), s. 8.
134 *Cerîde-i Sûfiyye*'de şâiri zikredilmeyen bu rubâî Mevlânâ'nındır. Ancak rubâî ne Fürûzanfer ne de Şefik Can (*Hz. Mevlânâ'nın Rubâileri*, Ankara 2001) neşrinde bulunmaktadır. İsmâil Ankaravî *Mesnevî* şerhinde birkaç yerde bunu zikretmiştir. bk. İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Şerhu'l-Mesnevî*, Bulak 1289, I, 12; III, 366. (Rubâînin üçüncü mısrâındaki "büved" kelimesi Ankaravî'de her iki yerde de "şeved" şeklinde kayıtlıdır. İkinci mısrâdaki "be-hıdmet" kelimesi III. ciltte "be-hıdmetet" şeklindedir.)
135 Kemâleddin Harputî. *Cerîde-i Sûfiyye* nr. 24/11 (25 Zilhicce 1330/ 5 Aralık 1912), s. 8.
136 Kıtʿanın vezni bozuktur. Üçüncü mısrâda muhtemelen bir kelime noksandır.
137 Maʿmûretü'l-azîz Vilâyeti Müftîsi Kemâleddin. Kemâleddin Efendi bu kıtʿayı Abdurrahmân Câmî'nin *Levâmi*ʿ tercümesini tamamlaması hasebiyle yazmıştır. Nitekim kıtʿanın altında da tefrikalar hâlinde neşredilen bu tercü-

Kıtʻa-i Kebîreler:

65

Kemâleddin Efendi’nin ferâizle ilgili bir lugazi nazmen çözmesi:

Lugaz:

[1] ثَلٰثَةُ إخْوَةٍ لِاَبٍ وَاُمٍّ
وَكُلُّهُمْ اِلَى خَيْرٍ فَقِيرُ

[2] اَفَادَتْهُمْ صُروفُ الدَّهْرِ اِرْثًا
وَكَانَ لِمَيْتِهِمْ مَالٌ كَثِيرُ

[3] فَحَازَ الْاَكْبَرَانِ هُنَاكَ ثُلُثًا
وَبَاقِ الْمَالِ اَحْرَزَهُ الصَّغِيرُ

Lugazin Halli:

(الميتُ بِنْتُ عَمِّهِمْ وكَانَتْ مَنْكُوحَةُ الصَّغيرُ وَالمسْئَلَةُ مِنَ السِّتَّةِ)
وَقُلْتُ نظْمًا

[1] وَهٰذَا الميْتُ بِنْتُ العَمِّ فَاعْلَمْ
فَمِنْهُمْ زَوْجُهَا الأَخُ الصَّغِيرُ

[2] فَثُلُثُهُ يُصِيبُ الاَكْبَرَيْنِ[138]
وَلِلزَّوْجِ الّذِى يَبْقَى جَدِيرُ

[3] وَإنْ شِئْتَ الّذِى قَدْ صَحَّ مِنْهَا
فَمِنْ سِتٍّ يُصَحِّحهَا الخَبِيرُ[139]

---

menin tamamlandığını belirten “son” kelimesi vardır. *Cerîde-i Sûfiyye*, nr. 132 (27 Safer 1336), s. 330. (Kemâleddin Efendi’nin *Levâmi*ʻ tercümesine başlarken yazdığı kıtʻa için yk. bk. 32. dipnot, tercümeyi tamamladığında yazdığı diğer kıtʻa için yk. bk. 128. dipnot.)

138 Mecmûada {فَثُلُثُهُ} yerine {فَثُلُثَاهُ} yazılıdır.

139 Nazzemehû Kemâleddin. *Mecûma,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. 21ᵇ.

Bu lugaz, bazı ferâiz ve elgâz-ı fıkhiyye kitaplarında şâiri belirtilmeden yer almaktadır. Fakīhlerin bu lugaze verdikleri bazı manzum cevaplar da söz konusu eserlerde bulunmaktadır. (bk. Abdülberr b. Muhammed İbnü’ş-Şıhne, *ez-Zehâirü’l-eşrefiyye fi’l-elgâzi’l-fıkhiyye* [thk. Muhammed Adnân Dervîş], Dımaşk 1994, s. 187-188; Ebû Hakîm Abdullah b. İbrâhîm el-Habrî, *Kitâbü’t-telhîs fî ilmi’l-ferâiz* [thk. Nâsır b. Fenhîr el-Ferîdî], Medine 1415, I, 158-159; Necmeddin Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâkibü’s-sâire bi-aʻyâni’l-mieti’l-âşire* [thk. Halîl Mansûr], Beyrut 1997, II, 6.)

Lugazı ve lugazın hallini şöyle tercüme edebiliriz:

66

حُمْرَةُ التُّفَّاحِ مَعَ خُضْرَتِهِ [1]
أقْرَبُ الْأشْيَاءِ مِنْ قَوْسِ قُزَح

فَعلَى التُّفَّاحِ فَاشْرِبْ قَهْوَةً [2]
وَاسقِنِيهَا بِنَشَاطٍ وَفَرَح

ثُمَّ غَنِّ لِكَيْ تَطْرِبَنِي [3]
طَرْفُكَ الْفَتَّانُ قَلْبِي قَدْ جَرَح[140]

[Fâʿilâtün (feʿilâtün) feʿilâtün feʿilün (faʿlün)]

1. Humret ü hudreti ile tüffâh
Oluvermiş gibi bir kavs-i kuzah

2. Elmanın üstüne iç kahveyi sen
Bana da sun vere gönlüme ferah

Lugaz:

1) Ana-baba bir 3 erkek kardeş var. Hepsinin de mala-mülke ihtiyaçları bulunmakta.

2) Zamanın akıp geçmesi (ana-babanın vefâtı) onları mirasçı yaptı. Miras bırakanın da çok malı var.

3) İki büyük evlat mirasın 1/3'ünü aldı. Gerisi de küçüğe kaldı.

[Cevâp:]

(Vefât eden, amcalarının kızıdır. Bu kız küçük evlatla evliydi. Pay 6 üzerinden yapılır.)

[Cevâbını] şöyle nazmettim:

1) Vefât eden, kardeşlerin amcasının kızıdır, bilesin. Bu kadın aynı zamanda küçük kardeşin hanımıdır.

2) Mirasın 1/3'ü iki büyük kardeşe gider. Gerisi de kocaya (küçük kardeş) münâsip düşer.

3) Payın küsûrâtsız olmasını dilersen işin uzmanı(na danış, o) bunu 6 üzerinden yapar.

<table>
<tr><th colspan="4">Vârisler</th></tr>
<tr><th>Koca</th><th>Koca (Amcaoğlu)</th><th>Amcaoğlu</th><th>Amcaoğlu</th></tr>
<tr><td>Aldığı pay: 3 (1/2 = 3/6)</td><td>1 (1/2 x 1/3 = 1/6)</td><td>1 (1/6)</td><td>1 (1/6)</td></tr>
<tr><td colspan="2">Kocanın hem koca hem de amcaoğlu olarak 6 üzerinden aldığı toplam pay: 4/6 = Sülüsân
(Pay önce ikiye bölünür. Küçük evlat vefât eden kızın kocası olduğu için kocalık payı olarak malın yarısını alır. Geriye kalan yarı da 3'e bölünür. Bu üçten bir payı koca aynı zamanda amcaoğlu olduğu için alır. Geriye kalan iki pay da eşit olarak ağabeylere kalır.)</td><td colspan="2">Her iki amcaoğlunun aldıkları pay 1/6 + 1/6 = sülüs.</td></tr>
</table>

Lugazı doğru bir şekilde çözmem hususunda kıymetli yardımlarını esirgemeyen muhterem hocalarım Prof. Dr. Mehmet Erdoğan ve Prof. Dr. Hasan Hacak'a teşekkür ederim.

140 Bu beyitler Abbâsî halîfesi Me'mûn'un (v. 218/833) câriyelerinden birinin ona hediye ettiği bir elma ile birlikte yazıp gönderdiği mektupta yer almaktadır. Câriye mektupta halîfeye ilginç bir hediye vermekle onun dikkatini çekmek istediğini belirtmekte, elmanın özelliklerinden, doktorların, hakîmlerin ona dair söylediklerinden birkaç cümle ile bahsetmekte "وَقَالَ فيهَا الشَّاعِرُ" diyerek de isim belirtmeden mektupta yukarıdaki şiire yer vermektedir. İbn Abdürabbih, *el-Ikdü'l-ferîd* (thk. Abdülmecîd et-Terhînî), Lübnan 1983, VII, 317-318.

3. Beni nağmenle sevindir zîrâ

طَرْفُكَ الْفَتَّانُ قَلْبِي قَدْ جَرَح[141]

67

[Mefâʿilün mefâʿilün mefâʿilün mefâʿilün]

1. Utan gönül! Yeter bırak sivâya meyl ü rağbeti
Zamânı geldi tevbe et Hudâ'ya ver muhabbeti

2. Bu nâz ile hayâtını geçirme luʿb u lehv ile
Çekersin âhiri ecel gelince çok nedâmeti

3. Hudâ'ya rabt-ı kalb edip sünûd-ı tâmma saʿy kıl
Helâk eder seni bırak bu hâbı yaʿnî gafleti [142]

68

[Fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün]

1. Âfiyetle yaşamak ister isen sen de bütün
Çokça müşkildir fakat cehd et sakın içme tütün

2. Öyle azm et ki eğer boynun kesilse bir daha
Bir nefes almak bile vermek gibi ola …… [143]

3. Ey sebük-mağzân-ı millet dikkat ile dinleyin
Tecrübemle sâbit oldu sözümü siz de tutun [144]

141 Li-nâzımihi'l-fakīr Muhammed Kemâleddin el-müftî bi-Maʿmûreti'l-azîz ʿufiye ʿanh. AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok. Arapça mısrâın vezni "fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün" şeklinde.

142 Kemâleddin Efendi bu beyitleri Samsun'da iken kendisine Harput'tan gönderilen bir telgrafnâmenin arkasına yazmıştır. Telgrafnâme AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36'daki *Mecmûa*'da bulunmaktadır.

143 Kemâleddin Efendi kafiyeyi oluşturacak kelimeyi yazmamış, o kısmı noktalarla boş bırakmıştır.

144 *Mütenevviʿ Duâ ve Nüshalar Mecmûası,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 89, arka kapak zahriyesi.

g) Müfredler

69

[Fâʿilâtün (feʿilâtün) feʿilâtün feʿilâtün fâʿlün]

Zevk u gam tev'em imiş bak şu fenâ dünyâda
Pey-i vuslat[da] gelir firkat ü hicrân elbet [145]

70

[Mefâʿilün feʿilâtün mefâʿilün feʿilün]

Mehâsinim ki meʿâyib diye kabûl edilir
Beyân-ı maʿzeret içün aceb daha ne denir [146]

71

[Mefʿûlü fâʿîlâtü mefâʿîlü fâʿilün]

Borcum gelince ʿaklıma her dem gözüm dolar
Rabbim meğer ki göndere bir haylice dolar [147]

72

[Mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün]

Rehâyâb olmaya âlâm u mihnetden bu dünyâda
Mekîn-i künc-i halvet olmadan eslem tarîk olmaz [148]

73

[Feʿûlün feʿûlün feʿûlün feʿûl]

Hemân Hakk'a dön gâfil olma **Kemâl**
Sivâsı Hudâ'nın hayâldir hayâl [149]

---

145 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 149.
146 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36143, vikâye varağı.
147 *Mecmûatü'l-Fetâvâ,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 37019 (vikâye varağı).
148 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 140.
149 *a.g.e.,* s. 2.

74

[Fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün]

Elzem oldu sana kesb-i hüsn-i hâl
Girdi çünki altmışa sinnin **Kemâl** [150]

75

[Feʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilün]

Tükenir mi kişide hâsıl olan tûl-ı emel
Maʿrifet kurmamadır hırsa tamâmıyla temel [151]

76

[Mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün]

Rü'yâ gibidir ʿayn-ı hakīkatde bu ʿâlem
Lâzım ki uyanık ola Hakk'ı bula âdem [152]

77

[Mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün]

Hak Hak diye feryâd ediver Hakk'ı unutma
Dikkatli bulun ʿâkil isen gafleri yutma [153]

78

[Feʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilün]

Cebel-i Tûr'a da varsan arama dur orada
Nerede vech-i hasen varsa hemân Tûr orada[154]

---

150 *a.g.e.*, s. 2.
151 Li-muharririhî Kemâleddin el-fakīr. *a.g.e.,* s. 149.
152 Nâzımuhû Kemâleddin ufiye anh. *Mütenevviʿ Duâ ve Nüshalar Mecmûası,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 89, vr. nr. Yok; *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.
153 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 3.
154 Kemâleddin Efendi'nin imzalarının olduğu varakta kayıtlı bulunan bu beyti başka kaynaklarda rastlayamadığımız için buraya yazdık. Osmanlı imlasında "Tûr" ile "dur" aynı harflerle yazıldığı için ikinci mısrâ iki türlü okunmaya müsâittir. (*Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.)

79

[Fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün]

Kendi cürmümdür yıkan mutlak beni
Sanma haksız etti rüsvâ Hak beni [155]

80

[Fâʿilâtün feʿilâtün fâʿlün]

Kimsenin kimseye yokdur hayrı
Sevme bir kimseyi Hak'dan gayrı [156]

81

[Fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün]

Eyledim kavl-i Fuzûlî'yle muhâtab ben seni
"Sûret-i hâlim gören sûret hayâl eyler beni" [157]

82

[Mefâʿîlün mefâʿîlün feʿûlün]

Kemâlin ber-kemâldir hüsn-i zannı
فَجُدْ يَا رَبِّى فَاغْفِرْلِى فَأَغْنِى [158]

155 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36, s. 153.
156 Kemâl. *a.g.e.,* s. 2.
157 *Mecmûa,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok. Kemâleddin Efendi'nin tazmîn ettiği mısrâ Fuzûlî'nindir. (bk. Fuzûlî, *Dîvân,* İstanbul 1268, s. 81.)
158 Kemâleddin ufiye anh. *Mütenevviʿ Duâ ve Nüshalar Mecmûası,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 89, s. 343.

Kaynaklar

Yazma Eserler

ed-Dimyâtî, Muhammed b. Muhammed Ahmed el-Büdeyrî, *el-Cevâhirü'l-ğavâlî fî zikri'l-esânîdi'l'avâlî* (yazma nüsha), http://books.islam-db.com/book/1/74 الجواهر_ الغوالي_ في_ ذكر_ الأسانيد_ العوالي للبديري _ مخطوط

Kemâleddin Harputî, *Mütenevvi' Duâ ve Nüshalar Mecmûası,* AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 89.

____ , *Tesbîtü'l-mefhûm fî tahkīki't-tebe'iyyeti beyne'l-'ilmi ve'l-ma'lûm,* AÜDTCF Kütüphânesi, Mustafa Con Blm., nr. A/237.

Mecmûa, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 25.

Mecmûa, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36.

Mecmûa, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36143.

Mecmûa, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182.

Mecmûa, Atatürk Kitaplığı, Belediye Yazmaları, nr. K. 1211.

Mecmûatü'l-Fetâvâ, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 37019.

Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 36447.

Eski Harfli Gazeteler-Dergiler

Beyânü'l-Hak

Cerîde-i Sûfiyye

Hazîne-i Fünûn

İ'tisâm

Takvîm-i Vekāyî

Tercümân-ı Hakīkat

Diğer Matbû Eserler

Abdullah Ammârî, *Muhammed b. Übbe'l-Müzzemmirî el-Cezâirî et-Tevâtî ve cühûduhû fi'n-nahvi*, yüksek lisans tezi, 2010, Cezâyir Kasdi Merbah-Ouargla Üniversitesi, Dil ve Edebiyat Fak. Arap Dili ve Edebiyatı Blm.

Abdülberr b. Muhammed İbnü'ş-Şıhne, *ez-Zehâirü'l-eşrefiyye fi'l-elgâzi'l-fıkhiyye* (thk. Muhammed Adnân Dervîş), Dımaşk 1994.

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *et-Tabakātü'l-kübrâ* (thk. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih-Tevfîk Ali Vehbe), I-II, Kahire 2005.

Acer, Abdurrahman, *Mesnevîhân Ali Fuâd Efendi'nin Cerîde-i Sûfiyye'deki Makāleleri,* yüksek lisans tezi, 2011, Marmara Üniversitesi SBE.

Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-libâs ammâ iştehera mine'l-ehâdîsi ʿalâ elsineti'n-nâs,* I-II, Beyrut 1351.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Hamza Ahmed ez-Zeyn), I-XX, Kahire 1995.

Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne* (haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu), I-II, İstanbul 2014.

Ahmed Ebü's-Sâfî Caʿferî, *Muhammed b. Übbe'l-Müzzemmirî hayâtuhu ve âsâruhu*, Cezâyir 2004.

Aksoyak, İsmail Hakkı, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Divanları*, I-II, Harvard University 2006.

Akün, Ömer Faruk, "İbnülemîn Mahmud Kemâl", *DİA,* İstanbul 2000, XXI, 249-262.

Ata, Ferudun, *İşgal İstanbulunda Tehcir Yargılamaları,* Ankara 2005.

Ateş, Süleyman, *Bir Ömür Böyle Geçti,* I-II, İstanbul ty.

Ayaz, Hayrettin, *Dîvân: Harputlu Abdülhamid Hazmî,* İstanbul 1998.

Aybakan Bilal, "İbnü'l-Vekîl", *DİA,* İstanbul 2000, XXI, 237-238.

Aydoğmuş, Günerkan, *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, Elazığ 1998.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cuʿfî, *el-Câmiu's-sahîh* (thk. Takıyyüddîn en-Nedvî), I-XV, Beyrut 2011.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* I-III, İstanbul 1342.

Can, Şefik, *Hz. Mevlânâ'nın Rubâileri*, Ankara 2001.

Celâleddin Süyûtî, *Kitâbü Buğyeti'l-vuʿât fî tabakāti'l-lügaviyyîn ve'n-nuhât* (thk. Muhammed Ebü'l-fazl İbrâhîm), I-II, Lübnan 1979.

Çöl, Bekir, "Buluntu Cönk", https://sivasbekircol.wordpress.com/2011/05/15/buluntu-conk.

Dîvânu Ebü'l-Atâhiyye, Beyrut 1886.

Dîvânu'n-Nâbiğatü'z-Zübyânî (thk. Muhammed Ebü'l-fazl İbrâhîm), Kahire 1985.

Dîvânu'n-Nâbiğatü'z-Zübyânî, Mısır 1911.

Dîvânü Ebî Nüvâs, Kâhire 1898.

Ebû Hakîm Abdullah b. İbrâhîm el-Habrî, *Kitâbü't-telhîs fî ilmi'l-ferâiz* (thk. Nâsır b. Fenhîr el-Ferîdî), I-II, Medine 1415.

Ebû Yakub Yusuf b. Tahir Huveyyî, *Ferâidü'l-harâid fi'l-emsâl* (thk. Abdurrezzâk Huseyn), Ürdün ty.

Ebü'l-Hüdâ Muhammed b. Hasan Vâdî b. Ali Sayyâdî, *Kılâdetü'l-cevâhir fî zikri'l-gavsi'r-Rifâʿî ve etbâʿihi'l-ekâbir,* Beyrut 1301.

ed-Dârânî, Selâhaddin Muhammed b. Şakir el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, I-II, yy., 1282.

el-Âlûsî, Ebü'l-ma'âlî Mahmûd Şükrî, *Gâyetü'l-emânî fi'r-reddi 'ale'n-Nebhânî,* I-II, Riyad 2001.

el-Alûsî, Şihâbüddin Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'u'l-mesânî,* I-XXX, Beyrut ty.

el-Âmilî, Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyn b. Abdissamed, *el-Keşkûl* (thk. Muhammed Abdülkerim en-Nemrî), I-II, Beyrut 1998.

el-Hafâcî, Ahmed b. Muhammed b. Ömer Şihâbüddin, *'İnâyetü'l-Kādî ve kifâyetü'r-Râzî 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî (Hâşiyetü'ş-Şihâb 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî),* I-VIII, Kahire 1283.

____ , *Dîvân,* yy., ty.

____ , *Tırâzu'l-Mecâlis,* Kahire 1284.

el-Meydânî en-Nîsâbûrî, Ebü'l-fazl Ahmed b. Muhammed, *Mecma'u'l-emsâl* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), I-II, Beyrut 1972.

Ergin, Ali Şâkir, "Hafâcî", *DİA,* İstanbul 1997, XV, 72-73.

es-Safedî, Salâhaddin Halîl b. Aybek, *Kitâbü'l-vâfî bi'l-vefeyât,* I-XXX, Beyrut 2000-2004.

Etker, Şeref, "Ophtalmoscope Essad", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* IX/1-2 (İstanbul 2007-2008), s. 151-164.

et-Turtûşî, Ebû Bekr Muhammed b. Velîd, *Sirâcü'l-mülûk,* İskenderiyye 1289.

ez-Zehebî, Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhîri ve'l-a'lâm* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XV, Beyrut 2003.

Fatin Dâvûd, *Hâtimetü'l-eş'âr* (haz. Ömer Çiftçi), Ankara ty.

Fuzûlî, *Dîvân,* İstanbul 1268.

Güner, Ahmet, "İbnü'l-Amîd", *DİA,* İstanbul 1999, XX, 485-486.

Hasan Muhammed Şeddâd, *el-Kevkebü's-sâ'î fî tercemeti ve sîreti seyyidî Ahmed er-Rifâ'î,* Beyrut 2013.

Hersekli Ârif Hikmet: Külliyât-ı Âsâr 1: Dîvân (nşr. İbnülemîn Mahmud Kemâl), İstanbul 1334.

Hüseyin Vassâf, *Gülzâr-ı Aşk* (haz. Mustafa Tatcı ve dgr.), İstanbul 2006.

____ , *Kemâlü'l-Kemâl: Bir Eski Zamân Efendisi İbnülemîn Mahmud Kemâl* (haz. Fatih M. Şeker-İsmail Kara), İstanbul 2009.

http://makrim.org/manuscrits.cfm?PN=282.

http://www.taouat.net/main/index.php/2014-10-23-10-10-09/45-2011-01-23-10-14-52/321-1160.

İbn Abdürabbih, *el-Ikdü'l-ferîd* (thk. Abdülmecîd et-Terhînî), I-IX, Lübnan 1983.

İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfü'l-mehere*, I-XIX, Medîne 1999.

İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb,* Kahire 1291.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, I-II, Riyâd 1986.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* I-XVIII, Beyrut 1999.

İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* (thk. Abdülkādir el-Arnaut-Mahmûd el-Arnaut), I-X, Beyrut 1993.

İmam Efendi, Osman Bedreddin Erzurumî, *Gülzâr-ı Sâminî: Sohbetler,* İstanbul 1993.

____ , *Gülzâr-ı Sâminî: Mektûbât*, I-II, İstanbul 2006.

İmam Rabbânî, *ed-Dürerü'l-meknûnâti'n-nefîse,* İstanbul 2002.

İnal, İbnülemîn Mahmud Kemâl, *Son Asır Türk Şâirleri,* I-IV, İstanbul 1988.

İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Şerhu'l-Mesnevî*, I-VI, Bulak 1289.

Karataş, Ahmet, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 49 (İstanbul 2015), s. 29-125.

____ , "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi'nin Rekâik: Hadîs-i Erbaîn Risâlesi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 48 (İstanbul 2015), s. 57-94.

Karayel, Gabriele, *The First Six Editions of Ceride-i Sufiyye (19th March, 1909-2nd May, 1909) or Sufism as a Metaphor,* yüksek lisans tezi, 1990, Boğaziçi Üniversitesi SBE.

Kaşıkçı, Atilla, *Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye,* yüksek lisans tezi, 1994, Dicle Üniversitesi SBE.

Kemâledin Harputî, *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir*, Maʿmûretü'l-azîz 1317.

Keskinbora, H. Kadircan, *Bilimde, Siyasette, Milli Mücadelede Bir Işık: Esat Işık,* İstanbul 2010.

____ , *Mehmet Esat Işık Paşa: Hayatı Tıp Tarihimizdeki ve Türk Oftalmoloji Tarihindeki Yeri ve Katkıları,* (doktora tezi, 2006), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Kıyak, Abdulkadir, *Elazığ ve Yöresinde Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması,* (doktora tezi, 2010), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurnaz, Cemal, "Sırrı Paşa", *DİA,* İstanbul 2009, XXXVII, 127-129.

Kurnaz, Cemal -Tatcı, Mustafa, "Hüseyin Vassâf", *DİA,* İstanbul 1999, XIX, 18-19.

Kütükoğlu, Bekir- Akün, Ömer Faruk, "Âlî Mustafa Efendi", *DİA,* İstanbul 1989, II, 414-421.

Mecdüddin Ebû Abdillâh el-İrbilî, *Dîvânu İbni'z-Zahîr el-İrbilî,* yy., ty.

Mehmed Nâzım Paşa, *Muhâtaba, I-II,* Kostantiniyye 1316.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî,* I-IV, İstanbul 1311.

Memişoğlu, Fikret, "Elazığ'da Basın Hayatı", *Yeni Fırat,* sy. 22 (İstanbul 1964), s. 21-26.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Külliyât-ı Şems* (haz. Bedîuzzamân Fürûzanfer), Tahran 1342.

Muallim Nâcî, *Muallim*, İstanbul 1303.

____ , *Yazmış Bulundum*, İstanbul 1301.

Muhammed Veysü'l-Hayderî, *ed-Dürerü'l-behiyye fi'l-ensâbi'l-Hayderiyye ve'l-Üveysiyye*, Halep 1405.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, I-II, Riyâd 2006.

Necmeddin Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire bi-a'yâni'l-mieti'l-âşire* (thk. Halîl Mansûr), I-III, Beyrut 1997.

Nizâmî, *Mahzenü'l-esrâr* (haz. Hasan Vâhid Destgirdî), Tahran 1343.

Onur, M. Naci, *Harputlu Dîvân Şâirleri*, Elazığ [1988].

Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-IV, Beyrut 1993.

Öngören, Reşat, "Sühreverdiyye", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 42-45.

Özgül, M. Kayahan, *Hersekli Ârif Hikmet*, Ankara 1987.

Sâlih b. Mukbil el-Asîmî et-Temîmî, *el-Vicâze fî istismâri'l-vakti ve'l-icâze*, Riyad, ty.

Sayı, Hasan Basri, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Görme Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*, yüksek lisans tezi, 2008, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, I-IV, İstanbul 1958-1968.

Şükrî Faysal, *Ebü'l-Atâhiyye eş'âruhu ve ahbâruhu*, Kahire 1965.

Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (thk. Târık b. Avdullâh b. Muhammed-Abdü'l-muhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî), I-X, Kahire 1995.

____ , *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), I-XV, Beyrut 1984.

Tansel, Fevziye Abdullah, "Muallim Nâci ile Recâizâde Ekrem Arasındaki Münâkaşalar ve Bu Münâkaşaların Sebep Olduğu Edebî Hâdiseler", *Türkiyat Mecmuası*, X (İstanbul 1953), 159-200.

Tehânevî, Zafer Ahmed Sahib, *el-Bünyânü'l-müşeyyed*, Karaçi 1325.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *el-Câmi'u's-sahîh* (thk. Abdullah b. Abdulkādir et-Tancî), I-III, Beyrut 2015.

Yarar, Necmeddin Rıfat - Ünver, A. Süheyl, *Müderris Doktor ve Göz Mütehassısı Esad "Işık" Paşa*, İstanbul 1972.

Yılmaz, Hasan Kâmil, "Sühreverdî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 40-42.

Ekler: Kemâleddin Efendi'nin şiirlerinden örnek metinler:

Mecmûa, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.

Mecmûa, AÜİF Kütüphânesi, Yazmalar Blm., nr. 38182, vr. nr. yok.